

מינהל מחקר וכלכלה
משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה

**הכשרות מקצועיות לנוער ומערכת החניכות
תמונת מצב 1994 – 2003**

**נירית תושב-אייכנר
ד"ר שרי פייר**

תוכן עניינים

תקציר- עיקרי הממצאים.....	עמ' 3
מטרות הסקירה ותרומותיה המרכזיות.....	עמ' 6
מתודולוגיה.....	עמ' 8
חלק I: הכשרות מקצועיות לנוער וחניכות – רקע	
פרק א': הכשרות מקצועיות לנוער – מערכת חינוך ייחודית	עמ' 9
חלק II: מערכת ההכשרה המקצועית לנוער 2003-1994: תמונת מצב	
פרק ב': היבטים סוציו-דמוגרפיים של אוכלוסיית התלמידים	
ופיזור דמוגרפי ומגזרי של בתי הספר.....	עמ' 17
פרק ג': מסלולי לימוד במערכת ההכשרה המקצועית לנוער.....	עמ' 23
פרק ד': בין יציבות לגמישות- ענפים ומקצועות במערכת החניכות	עמ' 28
פרק ה': בחינות סיום	עמ' 32
פרק ו': השוואה בינלאומית- על תכניות חניכות בקהילה האירופית.....	עמ' 34
פרק ז': סיכום ומסקנות.....	עמ' 37
רשימת מקורות.....	עמ' 40
נספח 1: חוק עבודת הנוער – הרחבה	עמ' 41
נספח 2: לוחות נוספים	עמ' 44

תקציר ועיקרי הממצאים

הסקירה הנוכחית מציגה תמונת מצב של העשור האחרון במערכת הכשרת הנוער של האגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת. זאת תוך התמקדות בהבהרת מטרותיה הייחודיות של המערכת ותיאור קהל היעד שלה ואופני פעולתה מטרת הסקירה להעשיר ידע בתחום ולהוות תשתית למחקר מקיף בנושא.

ממצאי הסקירה מבוססים על נתוני תלמידים ומוסדות שהתקבלו מהאגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת ועל ראיונות רקע כלליים עם אנשי האגף להכשרה מקצועית ועם נציגים מהלשכה המשפטית.

בחלקה הראשון של הסקירה מוצגים נתוני רקע הנוגעים להיבטים חברתיים, ארגוניים, חוקתיים, תקציביים ותוכניים של מערכת ההכשרה המקצועית לנוער מאז הקמתה. בחלק השני מוצגים ומפורשים הממצאים שהתקבלו בהקשרים אלה בין השנים 1994-2003 ובחלק השלישי מובא סיכום.

להלן מפורטים עיקרי הממצאים.

- בעשר השנים שבין 1994-2003 למדו במערכת החינוך של האגף להכשרה מקצועית כ- 134,000 בני נוער. אלה מהווים כחמישה אחוז מסך התלמידים הכולל בגילאי תיכון במערכת החינוך בתקופה הנדונה (2,537,934).
- עבור רוב הלומדים מהווה מערכת ההכשרות המקצועיות לנוער – מערכת הזדמנות שנייה בחינוך. פרופיל סוציו דמוגרפי של התלמידים מבליט אוכלוסייה שנפלטה ברובה ממערכת החינוך הפורמלית. מהם כשישה אחוזים עולים חדשים, כ- 20% נשים ושיעור דומה – תלמידים מהמגזר הערבי. אלה האחרונים משתלבים ברובם בבתי ספר ייחודיים למגזר הערבי בהם שפת הלימוד והבחינות היא השפה הערבית.
- למרות דיווח על ביקוש גובר לפעילויות המערכת, מלמדים הממצאים על כך שבמהלך השנים האחרונות מסתמנת מגמה ברורה של צמצום במספר הלומדים, במסגרת תכניות ההכשרה המקצועית לבני נוער, ובשיעורם מכלל אוכלוסיית תלמידי התיכון. מגמה זו התרחשה בעקבות קיצוצי התקציב של מערכת ההכשרות המקצועיות לנוער.

- מבחינה ארגונית מתקיימים הלימודים בכ – 74 בתי ספר ומוסדות חינוך. אלה מציעים מסלולים בשלוש קטגוריות עיקריות: מסלולי תעשייה ומסלולי חניכות אחרים רב שנתיים, מסלולי רווחה ומסלולים קצרי מועד. כל אחד ממסלולים אלה כולל מגוון ענפי לימוד (מגמות) ומקצועות.
- מסלול ההכשרה המרכזי הוא המסלול התעשייתי. כ – 68% מחניכי ההכשרות המקצועיות לנוער משתלבים בו, בממוצע, מידי שנה. מסלול זה משלב לימודים עם עבודה בעיקר במפעלי תעשייה, בסיסי צה"ל ובתי מלון וכולל, כאמור, תת מסלול ייחודי לבני נוער במגזר הערבי (כיום מסלול זה הוא השני בגודלו במסלולי החניכות).
- מסלולי הרווחה נערכים בשיתוף פעולה עם משרד הרווחה ומשלבים מעורבות ותמיכה מאסיבית של עובדים סוציאליים. במסגרת זו ניתן למנות ארבעה מסלולי משנה: מסלול קידום נערות, מסלול פרויקטים מיוחדים לנוער, מסלול חסות הנוער ומסלול קבוצות עבודה וסדנאות לימודיות בבסיסי צה"ל.
- סוג נוסף הוא מסלולים ייחודיים קצרי מועד. אלה מקיפים כשישה אחוזים מאוכלוסיית החניכים וכוללים שני מסלולי משנה. האחד – מסלול כיתות המשך. אלה מיועדות להתמחות (תוך דחיית שירות) במקצועות שצה"ל מגדיר כ'מקצועות נדרשים'. מסלול משנה נוסף הוא מסלול מתבגרים חד שנתי ללא יציאה לעבודה. זה האחרון מיועד לתלמידים שנשרו ממערכת החינוך שנה לפני מועד גיוסם הצפוי לצה"ל
- מערכת החניכות וצה"ל, משתפים פעולה כבר שנים רבות. 16% מבתי הספר בתכנית החניכות, נמצאים בבסיסי צה"ל.
- במהלך השנים 1994 ועד 2003 מכונאות רכב, חשמל ואלקטרוניקה וענף המנהל הם הענפים המרכזיים בתכנית החניכות, למעלה ממחצית מהלומדים (51%) למדו בממוצע באחד משלושת ענפים אלו.
- התבוננות מגדרית מראה כי במרבית המקצועות מועט מספרן של נשים ביחס לשיעורי הגברים. זאת, על אף ניסיונות המערכת להגדיל את שיעורי ההשתתפות של נשים על ידי הכנסת מקצועות הנתפסים כבעלי מכוונות פחות גברית לתכנית הלימודים. נשים שנכנסו למערכת אכן פנו לסוג כזה של מקצועות. כך, למשל, לומדות 66% מהנשים בענף המנהל. ניתוח לפי מקצועות מלמד כי רק במקצוע עיצוב השיער ישנם שיעורי השתתפות מאוזנים לגברים ולנשים.

- החל משנת 2002 נוספו מספר ענפים ומקצועות התמחות חדשים למסלול הלימוד התעשייתי. זאת, כמענה לצרכי שוק העבודה ככלל, ולצורכי המערכת הצבאית (כמעסיקה פוטנציאלית) בפרט. במסגרת זו אפשר למנות מקצועות המקושרים לחזית הקדמה הטכנולוגית כמו אוטוטרניקה, בדק כלי טייס, תכנון וייצור מערכות באמצעות מחשב ועוד. במקביל שמרו מספר מקצועות 'וותיקים' על יציבות במהלך השנים. בין אלה ניתן למנות מכונאות רכב וחשמל. אלה האחרונים הם גם המקצועות הנמבוקשים ביותר כיום ובעבר.
- במהלך השנים 1994 עד 2002 נבחנו מעט פחות משליש מכלל הלומדים במסגרות הכשרה מקצועית, בבחינות מקצועיות פנימיות של תכנית ההכשרה בה למדו. מחציתם קיבלו תעודות גמר ומקצוע. כשליש מהלומדים בתקופה זו נבחנו, מידי שנה, במבחני בגרות של משרד החינוך. מרביתם קיבלו תעודות.
- ניתוח השוואתי מלמד כי בישראל, היקף החניכות קטן מהמקובל בארצות המתועשות. בארץ קיים פתרון הכשרה מקצועית, בממוצע, רק ל- 5% מבני הנוער. זאת לעומת 40% בממוצע במדינות מערביות.

מטרות הסקירה ותרומותיה המרכזיות

תכניות ההכשרה המקצועית לנוער מכשירות בני נוער בגילאי 14-18 לעסוק במגוון ענפים בשוק העבודה כמו: מכוונאות רכב, חשמלאות, אוטוטרניקה, הארחה ועוד. זאת תוך שילוב בין לימודים לעבודה מעשית, בפיקוח חונכים. כ- 134,000 בני נוער למדו במסגרת לימודי הכשרה מקצועית לנוער, בעשור שבין השנים 1994 ועד 2003. אלה מהווים כחמישה אחוזים מכלל הנוער הלומד בישראל בתקופה זו.

בהכללה ניתן לומר כי תכניות ההכשרה המקצועית לנוער מהוות לגבי רוב התלמידים מערכות 'הזדמנות שנייה'. ככאלה, מטרתן המרכזית של מסגרות אלה, היא להחזיר את הבאים בשעריהן למעגלי לימודים, חברה ותעסוקה. ואכן, בחברה הזקוקה לכח אדם מקצועי ומיומן בתחומים טכנולוגיים מגוונים, יכולה אסטרטגיה זו לאפשר להם מימוש של אופק חברתי-תעסוקתי מבטיח יותר.

השתלבותם של תלמידים ממסגרות ההכשרה המקצועית לנוער בשירות בצה"ל ככלל ובשירות במקצוע אותו רכשו בפרט, מהווה צעד ראשון בהשתלבותם החברתית וצבירת ניסיון מקצועי. זאת בזכות שיתוף הפעולה ההדוק בין צה"ל ומסגרות החניכות של האגף להכשרה מקצועית. שיתוף פעולה זה משקף שילוב בין היבטים אידיאולוגיים-חברתיים המבליטים את היותו של צה"ל "כור היתוך", לבין היבטים מקצועיים: הכשרתם הטכנולוגית הקדם צבאית של בני הנוער ויכולתם ליישם את הידע שרכשו במהלך לימודיהם חוסכת משאבים רבים וזמן הכשרה יקר לצה"ל.

במקביל, תוכניות הכשרה מקצועית לנוער במגזר הערבי מהוות מענה למיעוט אפשרויות לחינוך מקצועי טכנולוגי באוכלוסייה זו (שביט, 1992, אלחאדג', 1996), ובכך תורמות לצמצום פערים חברתיים-תעסוקתיים על רקע מגזרי.

מבחינת היקף התופעה, תכנית החניכות להכשרה מקצועית לנוער בישראל מתקיימת בהיקפים הקטנים בשיעור ניכר בהשוואה לאלה המאפיינים מגמות עכשוויות במדינות מערב אירופה וארה"ב (OECD, 1998). זאת, בין היתר בשל העובדה שהתוכנית המופעלת זה כ- 50 שנה ע"י האגף

להכשרה מקצועית במשרד התמי"ת¹, עומדת במרכז ויכוח ציבורי על מידת נחיצותו של מסלול מקצועי אוטונומי, המקביל לזה של מערכת החינוך הפורמאלית.

למרות ההכרה בחשיבותו של התחום, יש מיעוט פרסומים הנוגעים לתוכנית בארץ². הסקירה הנוכחית מיועדת להעשיר ידע בתחום על ידי הצגת תמונת מצב של העשור האחרון במערכת הכשרת הנוער של האגף להכשרה מקצועית במשרד התמי"ת. זאת תוך התמקדות בהבהרת מטרותיה הייחודיות של המערכת ותיאור קהל היעד שלה ואופני פעולתה. בנוסף, מהווה סקירה זו תשתית מידע התחלתית לבניית מחקר מקיף בנושא.

הסקירה כוללת שלושה חלקים:

- החלק הראשון (פרק א') מציג את מאפייניה הייחודיים של מסגרת ההכשרה המקצועית ותוכניות החניכות שבה. זאת תוך התייחסות לחוקי העבודה שעל יסודם נשענת מערכת החניכות, לשכר החניכים ולתקציבה הכולל של המערכת.
- בחלק השני מוצגת תמונת מצב של העשור האחרון במערכת הכשרת הנוער. חלק זה כולל מספר פרקים שכל אחד מהם מציג היבט אחר של התמונה כמפורט להלן:
  - היבטים סוציו-דמוגרפיים של אוכלוסיית התלמידים ופיזור דמוגרפי ומגזרי של בתי הספר (פרק ב')
  - היבטים קוריקולריים הכוללים הצגת ענפי הלימוד ומסלוליו, מגוון המקצועות הנלמדים במערכת החניכות והשינויים שחלו בהם במהלך השנים (פרקים ג' – ד')
  - הצגת נתונים על שיעורי הצלחה בבחינות גמר מקצועיות ועל שיעור הזכאים לתעודות בגרות והממוצע הכללי של ציוניהם (פרק ה').
  - ולבסוף השוואה בין אחוז הלומדים במערכת החניכות בישראל לעומת אחוזי הלומדים בקהילה האירופית (פרק ו').
- חלקה השלישי של הסקירה (פרק ז') מציג סיכום ומסקנות העולים מהממצאים שהוצגו.

¹ בעבר השתייך האגף למשרד העבודה והרווחה

² וראו למשל: כהנא, 1976, שפירא, 1986, קרוגר, 2002

מתודולוגיה

הצגת הממצאים וניתוחם מתבססת על נתוני מערכת ודו"חות המקובצים באגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת. בנוסף, נערכו ראיונות רקע כלליים עם אנשי האגף להכשרה מקצועית ועם נציגים מהלשכה המשפטית.

ראוי להדגיש כי סקירה זו אינה אומדת מידת השתלבותם של בוגרי מערכת ההכשרה המקצועית לנוער במקצועות אותם למדו, או את מידת שביעות רצונם ממסגרת החניכות. נושאים אלה יידונו במסגרת פרויקט משותף למנהל מחקר תכנון וכלכלה ולתכנית החניכות באגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת. הפרויקט יצא לדרכו בחודשים הקרובים ומטרתו לעקוב אחר השתלבותם של בוגרי הכשרה מקצועית בצה"ל ולאחר מכן, אחר השתלבותם בשוק העבודה.

חלק I: הכשרות מקצועיות לנוער וחניכות - רקע

פרק א': הכשרות מקצועיות לנוער - מערכת חינוך ייחודית

שיטת החניכות העומדת בבסיס מסגרות ההכשרות המקצועיות לנוער, משלבת לימודי מקצוע ועבודה מעשית (תמורת שכר) בפיקוח חונכים. מדובר בתכנית המכשירה בני נוער בגילאי 14-18 לעסוק במגוון ענפים בשוק העבודה כמו: מכונאות רכב, חשמלאות, אוטוטרניקה, הארחה ועוד. זאת, על-ידי פיתוח והפעלה של מסלולי הכשרה מגוונים המשלבים בין צורכי התלמידים והעדפותיהם, ברוח הרעיון של 'חונך לנער לפי דרכו', לבין דרישות עולם העבודה.

בעשור שבין השנים 1994 ועד 2003 למדו כ- 134,000 תלמידים במסגרת לימודי הכשרה מקצועית לנוער. אלה מהווים כחמישה אחוזים מכלל הנוער הלומד בישראל בגילאי תיכון בתקופה הנדונה³. מדובר בהיקף לומדים הקטן בשיעור ניכר בהשוואה לזה המאפיין, מגמות עכשוויות במדינות מערב אירופה וארה"ב (OECD, 1998). זאת, בין היתר בשל העובדה שהתוכנית המופעלת זה כ- 50 שנה ע"י האגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת⁴, עומדת במרכז ויכוח ציבורי על מידת נחיצותו של מסלול מקצועי הפועל במקביל לזה של מערכת החינוך הפורמאלית.

האגף להכשרה מקצועית במשרד התמ"ת הוא גוף אוטונומי ממשרד החינוך בכל הנושאים המהותיים: תקצוב, תוכניות הלימוד, פיקוח מקצועי ופדגוגי, בחינות מקצועיות, סיווג מקצועי ותעודות מקצוע. זאת, מתוקף חוק החניכות תשי"ג (1953) וחוק עבודת הנוער תשי"ג. עם השנים התפתחה מערכת ההכשרה המקצועית לנוער בראשות האגף הנ"ל, לכיוון התעשייתי. זאת, תוך שהיא מייעדת עצמה בעיקר לאוכלוסיית התלמידים המתקשים בהשתלבות. אוכלוסיות אלה מאופיינות פעמים רבות בשיעורי נשירה גבוהים ממסגרות חינוך קודמות.

³ נתוני הלמ"ס מפרידים בין תלמידי תיכון וחטי"ב. המספרים של הסה"כ מתייחסים לתלמידי תיכון.

⁴ בעבר השתייך האגף למשרד העבודה והרווחה

ניתן לסמן זיקה בין מגמות התפתחות אלה לבין שני תהליכים מקבילים: האחד הרחבת גיל חינוך חובה עד תום כיתה י', והשני קבלת חוק חינוך תיכון חנים בשנת 1978. השפעתו של האחרון הייתה משמעותית במיוחד, מכיוון שהוא ביטל את היתרון שהיה למערכת ההכשרות המקצועיות לנוער כמערכת חינוך ללא תשלום.

כיום מהווה מערכת ההכשרה המקצועית, חלופה מרכזית לבני נוער שהתקשו בהתמודדות או נפלטו ממערכת החינוך הפורמלית של משרד החינוך והתרבות. לכן, פיתחו בתי הספר של המערכת אסטרטגיות ייחודיות לקליטה ולטיפול באוכלוסיית תלמידים זו. כך, למשל, הציר החינוכי-חברתי המרכזי של מרבית פעילות בתי הספר התעשייתיים מתמקד בטיפול פרטני אינטנסיבי בתלמידים ומניעת נשירה, עובדה המתחייבת מהרקע הכלכלי-חברתי הייחודי של חלק מהתלמידים.

במובן זה מהוות מסגרות ההכשרה המקצועית לנוער מערכת הזדמנות שנייה, המאפשרת לתלמידיה לרכוש מקצוע וניסיון תעסוקתי במהלך הלימודים והשירות הצבאי ובכך מקדמת אפשרויות עתידיות שלהם להשתלבות תעסוקתית וחברתית. לכן, האסטרטגיה החינוכית, הנקטת במסגרות אלה, שמה דגש בחשיבות יצירת מסגרת חונכות תומכת לצורך רכישת מקצוע טכנולוגי אטרקטיבי. זאת, כגורם מניע לעצירת הנסיגה הלימודית-חברתית של התלמידים ולהחזרתם למסלול לימודים תוך חיזוק הדימוי העצמי שלהם.

אכן, רבבות הבוגרים של מערכת זו, מהווים חלק חשוב בפיתוח ההון האנושי של מדינת ישראל. תרומה זו של מערכת החניכות בהתוויות כיוונים מקצועיים העונים על צרכי המשק וצה"ל מקבלת משמעות רבה לאור העובדה שמימושו של התהליך נעשה תוך שילוב של אוכלוסיות מוחלשות כמו: תלמידים שנשרו ממסגרות לימודיות קודמות, עולים חדשים ותלמידים מהמגזר הערבי.

מבחינה ארגונית, עיקר פעילותן של תוכניות ההכשרה המקצועית לבני הנוער בכל המסלולים, מתקיימות באמצעות בתי ספר תעשייתיים השייכים לרשות חינוך מקצועיות שונות בישראל (כמו: "אורט", "עמל", "עתיד"). במקביל קיימים מסלולים ייעודיים לנוער המגיע מרקע של משפחות הנמצאות במצוקה קשה במיוחד על רקע סטטוס סוציו-אקונומי, אלימות, או שימוש בסמים. בחלק מהמקרים מתבצעים הלימודים במוסדות סגורים והינם בצו של בית משפט.

מבחינה תכנית כוללות התכניות הכשרה מקצועית בתחומים טכנולוגיים מגוונים ובמקביל הן מלוות בשירותי תמיכה וייעוץ המותאמים למקצועות הלימוד. כאמור, במקרים רבים מהווה תכנית החניכות מקום מפלט אחרון של הנוער הנושר לפני הידרדרותו ל"רחוב", להתמודדות עם אלימות, סמים, וחשש מתמיד בפני מאסר. במקביל, מסלול החניכות המשלב התנסות במקצוע, תמורת שכר מסייע במקרים רבים לפרנסת בני הנוער ומשפחותיהם⁵. בנוסף, תוכניות הכשרה מקצועית לנוער במגזר הערבי מהוות מענה למיעוט אפשרויות לחינוך מקצועי טכנולוגי באוכלוסייה זו ובכך תורמות לצמצום פערים חברתיים-תעסוקתיים על רקע מגזרי.

יעדי המערכת

ניתן למנות מספר יעדים שמציבה לעצמה מסגרת ההכשרה המקצועית לנוער:

1. הכשרת עתודה מקצועית של בעלי מקצוע טכנולוגיים נדרשים
2. הקניית הכשרה לכח אדם עבור צה"ל ושוק העבודה
3. הכשרת חונכים שילמדו את בני הנוער את העבודה המעשית במפעלים ובתעשייה
4. הקניית מסגרת תעסוקתית ולימודית לנוער שנשר ממערכת החינוך
5. שיקום הדימוי העצמי של בני הנוער הלומדים במסגרות אלה - מוטיבציה, אמונה ביכולותיהם, ופיתוח תחושת ערך עצמי בעקבות אכפתיות המערכת.
6. הפיכת בני הנוער הלומדים מנטל על המערכת לתורמים לחברה.

הבסיס החוקי לפעילות ומסגרת האכיפה

כאמור, מערכת החניכות העומדת בבסיס ההכשרות המקצועיות לנוער, נמצאת באחריות משרד התעשייה המסחר והתעסוקה. זאת, מתוקף חוק החניכות תשי"ג (1953) וחוק עבודת הנוער תשי"ג. מדובר במערכת חינוך מקצועי אוטונומית בכל הנושאים המהותיים: תקצוב, תוכניות הלימוד, פיקוח מקצועי ופדגוגי, בחינות מקצועיות, סיווג מקצועי ותעודות מקצוע.

מרב ההוראות בנושא עבודת נוער נכללות בחוק עבודת הנוער⁶ ובחוק החניכות ומטרתן היא להגן על הנער העובד ולהבטיח את התפתחותו התקינה בהיבטים פיסיים נפשיים חברתיים לימודיים ומקצועיים. על עבודתם של נערים חלים כל חוקי העבודה, כפי שחלים על עבודתם של בוגרים. בחלק

⁵ במסלולים מסוימים ניתן גם אוכל וביגוד לחניכים

⁶ הרחבות הנוגעות לחוק ולאכיפתו – ראו בנספח 1

מחוקי העבודה ניתנת הגנה מיוחדת לנערים ובחלק אחר ניתנות זכויות המביאות בחשבון את היכולת המוגבלת של בני הנוער להתחרות בשוק העבודה.

חוק החניכות התשי"ג 1953, נועד להסדיר את נושא הקניית המקצוע לצעירים במסגרת ממלכתית מתוקנת ואחידה. החוק דן בבני נוער העובדים כדי לרכוש מקצוע הנכלל בשורה של מקצועות שהוכרזו כמקצועות חניכות. עם זאת, מאחר ולא התבצעו שינויים בתוכן החוק מאז חוקק, כאשר מתווספים מקצועות חדשים הם מאושרים ע"י האגף להכשרה מקצועית.

המקצוע נרכש במהלך עבודה מעשית מודרכת ולימודי השלמה בשיעורי מקצוע בבתי ספר לחניכים. החוק מופעל במסגרת בתי ספר לחניכים ובתי ספר תעשייתיים ברחבי הארץ, באחריות הממונה על החניכות, ממונים אזוריים ומפקחים במחוזות האגף להכשרה ולפיתוח כח אדם.

במסגרת חובות המעסיק נכללת העסקה לפי תכנית החניכות, הדרכה מתאימה, שחרור התלמיד לצורך לימודים ללא ניכוי משכרו, העסקת החניך בעבודה הרלוונטית להכשרתו, תשלום שכר שאינו נמוך מהמינימום שנקבע לאותו מקצוע.

חובות בני הנוער העובדים כוללים עבודה סדירה אצל מעסיק עד תום תקופת החניכות, נוכחות סדירה בלימודי המקצוע, עמידה בבחינות, משמעת ועמידה בתקנות בית הספר, המעסיק והחונך המקצועי.

על ביצוע עבודת הנוער במפעלים אחראים מפקחי העבודה באגף הפיקוח על העבודה. אכיפת עבודת הנוער המבוצעת שלא במפעלים מתבצעת ע"י מפקחי האגף לאכיפה. על פי החוק אמורים להיות מפקחים שתפקידם לאכוף את חוק החניכות, לבדוק האם תנאי העסקה של הנער מתקיימים. בשל אי יכולתה של המערכת להקצות כ"א, לנושא, האכיפה מבוצעת ע"י גורמים בבתי הספר.

אכיפת החוק כוללת גם אמצעי ענישה⁷. כך, למשל, המעסיק נער בניגוד להוראות החוק דינו מאסר או קנס כמפורט להלן: העסקה מתחת לגיל המותר עפ"י החוק - מאסר שנה או קנס בסך : 28,950

⁷ החל משנת 2002, הסמיד האגף לאכיפה שני מפקחים שתפקידם לבחון תיקים טרם הטלת קנסות מנהליים, ולהחליט על צעדי הרתעה וענישה שיינקטו נגד מעסיקים שמפירים את חוק עבודת הנוער זאת במסגרת נהלים חדשים שנועדו לקצר וליעל תהליכי אכיפת החוק ולאור קריטריונים שגובשו עם הלשכה המשפטית.

ש"ח. העסקת בני נוער ללא אישור רפואי, או העסקתם שלא בהתאם לשעות העבודה המותרות, או אי מתן הפסקות במהלך שעות העבודה, עלולה לגרור עונש מאסר של שישה חודשים או קנס בסך: 19,300 ש"ח. העסקה ללא הוצאת פנקס עבודה לנער - קנס בסך: 9,600 ש"ח. כאמור אמצעי אכיפה וענישה אלה מדגישים את רצון המחוקק לתת הגנות מיוחדות לבני נוער עובדים.

שכר חניכים⁸ ונוער על פי חוק – בעולם ובישראל

קיים צורך לאזן בין הרצון לתגמל את בני הנוער על עבודתם באופן הוגן, לבין כדאיותם של מעסיקים פוטנציאליים לקבל בני נוער, שנמצאים עדיין בתקופת הכשרתם המקצועית, לעבודה. אכן, ממצאי מחקר השוואתי אודות שכר מינימום לנוער, שנעשה בתשע ממדינות ה - OECD (organization for economic cooperation and development) הראו קשר הפוך בין גובה שכר מינימום לנוער לבין תעסוקת בני נוער כלומר, ככל ששכר המינימום היה גבוה יותר, ירד שיעור בני הנוער המועסקים. כך, למשל, העלאה של 10% בשכר מינימום לבני נוער מתקשרת עם ירידה של 1.5% עד 3% בתעסוקת בני נוער. ההשפעה הייתה דומה בכל המדינות ללא קשר לרמת שכר מינימום האבסולוטית (OECD, 1998).

בישראל, שכר מינימום לנוער לאחר עדכון מ-1 ינואר 2003 הוא כמפורט להלן:⁹

גיל	שכר לחודש בש"ח	שיעור משכר מינימום ¹⁰	שכר לשעה בש"ח
עד 16	2,334.63	70%	13.49
עד 17	2,501.39	75%	14.46
עד 18	2768.20	83%	16.00
חניך	2,001.11	60%	11.57

⁸ "חניך" - פירושו- נער (שטרם הגיע לגיל 18) העובד על מנת לרכוש מקצוע על-ידי עבודה מעשית מודרכת וע"י לימוד בשעורי מקצוע מאושרים על פי חוק החניכות, לרבות בבית ספר תעשייתי שעל יד המפעל שבו הוא עובד, שאושר לעניין זה כדין.

⁹ השכר אינו כולל נסיעות. לשם השוואה, שכרו של מבוגר העובד עד 186 שעות לחודש עומד על סך של 17.93 ₪ לשעה.

¹⁰ מדובר בשכר מינימום לשעה לפי 173 שעות חודשיות או 3,335.18 ₪ למשרה מלאה של מקסימום 40 שעות שבועיות

תקציבים והקצבת שעות לימוד

מערכת החניכות מתוקצבת מידי שנה ב- 350 מליון ₪ בקירוב, עלות שנתית להכשרת כל תלמיד הנה כ- 20,000 ₪, ועלותה של שעת לימוד שנתית כ- 5000 ₪.

בדיקת הקצאת השעות הכוללת למערכת החניכות בהתייחס לחמשת השנים האחרונות בעשור הנבדק, מעלה את התמונה הבאה:

בשנת 1999 - (תש"ס) הוקצבו למערכת 60,592 שעות

בשנת 2000 - (תשס"א): 53,190 שעות

בשנת 2001 - (תשס"ב): 62,384 שעות

בשנת 2002 - (תשס"ג): 63,621 שעות

בשנת 2003 - (תשס"ד): 60,668 שעות

לקיצוץ במספר השעות השפעה משמעותית על המערכת. זו באה לידי ביטוי מסוף שנות התשעים, במגמת צמצום הן במספר התלמידים המתקבלים למסגרות ההכשרה המקצועית, והן בשיעורם מסך התלמידים בגילאי תיכון. מגמות אלה מסתמנות כבעייתיות לאור דיווחים על עלייה בביקוש של תלמידים להתקבל למסגרות אלה ובעיקר לאור צביונה של המערכת כמערכת הזדמנות שנייה.

תכניות הלימוד ומקצועות חדשים

תכניות הלימוד משלבות תכני לימוד עיוניים כלליים ולימודי הכשרה למקצוע, חלקם עיוניים תיאורטיים וחלקם מעשיים. הלמידה נעשית בקבוצות קטנות יחסית תוך שימת דגש על יצירת סביבה לימודית תומכת שתטפח מוטיבציה, למידה משמעותית וצבירת חוויות לימודיות וחברתיות חיוביות לבני הנוער שברובם צברו חוויות כישלון רבות במסגרות חינוכיות קודמות.

מערכת החניכות קשובה לנעשה בשוק העבודה ובהתאם משלבת מקצועות לימוד חדשים שיהוו עבור בני הנוער כלים להשתלבות קלה יותר במערכת הצבאית ובעולם העבודה. כך, למשל, נלמדים מקצועות כמו: אוטוטרניקה, בדק כלי טייס, טכנאות שיניים. זאת לצד מקצועות לימוד אשר נלמדו בעבר ועדיין שומרים על שיעורי השתתפות גבוהים- כגון עיצוב שיער, ומכונאות רכב.

ההתנסות בעולם העבודה האמיתי הכוללת שימוש בציוד טכני חדשני, נועדה אף היא להעלות את רמת המוטיבציה של התלמידים ללמוד.

פיקוח מקצועי ופדגוגי ומערכת הייעוץ הטיפולי

מערכת החניכות כוללת גם היבטים טיפוליים פרטניים. אלה נועדו לתת מענה לחסכים לימודיים-חברתיים שמאפיינים רבים מתלמידי מערכת החניכות. הגוף האחראי על תחום זה הוא מערכת הייעוץ הטיפולי. הפעלת המערכת מרוכזת בגוף שנקרא תא הפיקוח על צוותים טיפוליים. התא כולל מפקח ארצי וארבע יועצת בכירות. תפקידן של היועצות הבכירות הוא לפקח על היועצים החינוכיים והעובדים הקהילתיים המטפלים בכל בתי הספר לנוער של המשרד במחוזות השונים.

בין המטרות המנחות את הפעילות הטיפולית המייעצת ניתן למנות שילוב וליווי תלמידים בעולם העבודה, ייעוץ אישי לומדים, ייעוץ במצבי משבר ולחץ, מתן שירותי אבחון וטיפול לנזקקים לכך, פיתוח תכניות חינוכיות טיפוליות.

תעודות סיום

בסוף לימודיהם מקבלים התלמידים העומדים בבחינות הסיום, תעודת מקצוע בהתאם לתחום בו התמחו. תעודה זו מאפשרת לתלמידים לעסוק במקצוע בצה"ל ובשוק העבודה. מערכת החניכות אינה מציבה השגת תעודות בגרות כיעד אולטימטיבי. אולם במסגרת הלימודים בבתי הספר התעשייתיים, יש לתלמידים בעלי הישגים גבוהים, אפשרות לצבור יחידות לתעודות בגרות. בעניין זה הוחלט, לבטל כפל בחינות ולאפשר לתלמידים בחירה בין בחינות של משרד העבודה לקבלת תעודת מקצוע לבין בחינות המאפשרות לצבור יחידות לתעודת בגרות במקביל ללימודי מקצוע.

מסלולי קידום

כאמור, תעודת המקצוע מאפשרת לבוגרי מסלול החניכות לעסוק במקצוע עם סיום לימודיהם. שעות הניסיון שצברו בתלמידים במהלך תהליך החניכה מהוות יתרון משמעותי בהשתלבות במקצוע בצה"ל, ו/או בשוק העבודה. בנוסף, מפתחת מערכת ההכשרה המקצועית לנוער מסלול המכונה "טכנאים צעירים". זאת, החל משנת 2004. מסלול קידום תוך מערכת זה, מאפשר קבלת תעודת טכנאי בענף החשמל והרכב ונמצא בפיקוח אקדמי של המכון להכשרה טכנולוגית (מה"ט). המסלול הקיף בשנת פעילותו הראשונה כמה עשרות תלמידים בארבעה בתי ספר.

מסלול קידום נוסף הפתוח בפני חלק מהתלמידים הוא לימודי טכנאות והנדסאות במכון להכשרה טכנולוגית ללא בחינות כניסה. למסלול זה רשאים לפנות תלמידים שבמהלך לימודיהם צברו הרכב של שבע יחידות לימוד עיוניות במקצוע יחד עם הרכב של שבע יחידות בגרות עיוניות¹¹.

---

¹¹ שלוש יחידות לימוד באנגלית שלוש יחידות לימוד במתמטיקה, יחידה אחת בהבעה עברית ושבע יחידות לימוד בתורת המקצוע (היבטים עיוניים)

חלק II : מערכת ההכשרה המקצועית לנוער 1994-2003 : תמונת מצב

פרק ב': היבטים סוציו-דמוגרפיים של אוכלוסיית התלמידים ופיזור דמוגרפי ומגזרי של בתי הספר

היקף ופרופיל הלומדים בתכנית החניכות בעשור האחרון – מגמות מרכזיות

בעשר השנים שבין 1994-2003 למדו במערכת החינוך של האגף להכשרה מקצועית (לוח 1) בסך הכל כ- 134,048 בני נוער¹². אלה מהווים כחמישה אחוז מסך התלמידים הכולל בגילאי תיכון במערכת החינוך בתקופה הנדונה (2,537,934).

ניתן להצביע על מגמה של עלייה במספר הכולל של התלמידים ואף בשיעורם מכלל התלמידים בקבוצות הגיל הרלוונטיות עד לסוף שנות ה-90. בשנות ה-2000 מסתמנת מגמת ירידה הן במספר התלמידים במערכת החניכות של ההכשרה המקצועית לנוער והן בשיעורם מסך התלמידים הכולל בקבוצות גיל אלה.

¹² מגזר יהודי+ מגזר ערבי

לוח 1: בני נוער תלמידי האגף להכשרה מקצועית ושיעורם מכלל התלמידים¹³

שנה	סה"כ תלמידי האגף להכשרה מקצועית	שיעור תלמידי האגף להכשרה מקצועית מסך התלמידים
1994	234229	3.9
1995	233512	5.5
1996	233016	5.7
1997	238570	6.7
1998	233326	7.0
1999	242797	6.0
2000	271521	4.9
2001	278889	4.8
2002	285601	4.5
2003	286473	4.4
סה"כ	2,537,934	5.3

כאמור, מערכת ההכשרה המקצועית לנוער משמשת, בין היתר, מערכת הזדמנות שנייה בחינוך ובתעסוקה. ככזו היא נותנת מענה לאוכלוסיות מגוונות, רובן אוכלוסיות מוחלשות בשוק העבודה. הממצאים מלמדים כי בממוצע למדו כ – 13,405 תלמידים (במגזר היהודי והערבי) במערכת חינוך זו בכל שנה בעשור הנ"ל (לוח 2). אלה מהווים כ – 5.3% מסך התלמידים הארצי בגילאים הרלוונטיים (לוח 1).

¹³ נתוני סך התלמידים בגילאי תיכון בעשור הנדון מהווים סכימה של נתוני הלמ"ס כפי שהם מופיעים בשנתונים הסטטיסטיים הבאים: שנתון סטטיסטי לישראל 1993, 44, עמ' 641, שנתון סטטיסטי לישראל 1994, 45, עמ' 646, שנתון סטטיסטי לישראל 1995, 46, עמ' 639, שנתון סטטיסטי לישראל 1997, 48, עמ' 501, שנתון סטטיסטי לישראל 1999, 50, עמ' 22, שנתון סטטיסטי לישראל 2001, 52, עמ' 24 – 8, שנתון סטטיסטי לישראל 2003, 54, עמ' 26 – 8, שנתון סטטיסטי לישראל 2004, 55, עמ' 26 – 8.

מספר הנערות הלומדות בשנה במסגרות אלה הוא, בממוצע, 2621 ושיעורן מכלל תלמידי האגף להכשרה מקצועית לנוער, נשאר יציב למדי¹⁴ במהלך העשור האחרון: כ- 20% מכלל הלומדים. 797 עולים חדשים, למדו בממוצע בכל שנה במערכת ההכשרה המקצועית לנוער. שיעור העולים הלומדים, נמצא אף הוא יציב¹⁴ במהלך השנים 1994 – 2002 ועמד על כשישה (5.9) אחוזים. 2866 תלמידים מהמגזר הערבי השתלבו במערכת, בממוצע, מידי שנה. אלה מהווים כחמישית מכלל הלומדים בהכשרות מקצועיות לנוער¹⁵. לוח 2 מציג את הממצאים בהקשר זה.

לוח 2: מאפיינים דמוגרפיים של תלמידי הכשרה מקצועית לנוער בשנים 1994-2003

שנה	מס' תלמידים	נשים	עולים ¹⁶	ערבים (סה"כ במגזר הערבי + היהודי)
סה"כ תלמידים בעשור	134,048	26,211	7,977	28,662
ממוצע שנתי בעשור	13,405	19.6% (2,621)	5.9% (797)	21.4% (2866)

בתי ספר במערכת ההכשרה המקצועית לנוער

בתוקף חוק החניכות מקיים המשרד לתעשייה מסחר ותעסוקה כ- 74 בתי ספר ומוסדות חינוך. בתי הספר שייכים לרשתות שונות. ביניהן: "אורט", "עתיד", "עמל", ויצ"ו, נעמ"ת ועוד. בתי הספר מחולקים לכמה מסלולים¹⁷ - המסלול העיקרי כולל בתי ספר תעשייתיים בשיתוף עם מפעלי תעשייה. אלה נחלקים לבתי ספר תעשייתיים למגזר היהודי ובתי ספר תעשייתיים למגזר הערבי. בנוסף פועלים בתי ספר בשיתוף עם צה"ל, ומוסדות חסות הנוער, המיועדים לנוער במצוקה בשיתוף עם משרד הרווחה. כל אלה פרוסים בארבעה מחוזות בארץ: תל-אביב, חיפה ירושלים ובאר-שבע. בתי הספר מוסמכים להעניק לבוגריהם תעודות מקצוע במגוון התמחויות (כמו: מכונאות רכב, חשמל, אלקטרוניקה, מנהל, מחשבים).

¹⁴ ראו פירוט לפי שנים בלוח 1 בנספח 2

¹⁵ מספר זה כולל תלמידים בבתי ספר ייחודיים למגזר הערבי ובבתי ספר משותפים לתלמידים מהמגזר הערבי והיהודי.

¹⁶ שעלו משנת 1990

¹⁷ התייחסות מפורטת למסלולים השונים ולתוכניות הלימוד בהם מופיעה בפרק ג'

מרבית בתי הספר להכשרה מקצועית לנוער (73%) הינם בתי ספר תעשייתיים (לוח 3). שיעור זה מורכב מבתי ספר תעשייתיים במגזר היהודי¹⁸ (57%) ובתי ספר תעשייתיים במגזר הערבי (16%). בתי ספר אלה משתפים פעולה עם מפעלי תעשייה שבהם רוכשים החניכים את התנסותם המקצועית.

סוג נוסף של בתי ספר הם בתי ספר להכשרה מקצועית בשיתוף עם צה"ל (16%). בבתי ספר אלה בא לידי ביטוי שיתוף פעולה בין מערכת החניכות וצה"ל שנמשך כבר שנים רבות ובמהלכו מקבלים התלמידים הכשרה למקצועות טכנולוגיים נדרשים בצה"ל. בתי ספר אלה נמצאים בבסיסי צה"ל. מעבר להתנסות המקצועית בבסיסי הצבא, מקבלים התלמידים סביבה לימודית חברתית תומכת שסוללת את דרכם להשתלבות עתידית בצה"ל, במקצוע אותו רכשו כהמשך ישיר ללימודיהם. באופן זה צוברים התלמידים שנות ניסיון במקצוע אותו רכשו. במקביל, חוסך הצבא משאבים וזמן הכשרה. חלק מן התלמידים משתלבים בשרות קבע עם תום שירות החובה שלהם.

בצד בתי ספר אלה, מופעלים גם בתי ספר להכשרה מקצועית לנוער במסגרת מוסדות חסות הנוער. אלה מיועדים לנוער במצוקה ומופעלים בשיתוף עם משרד הרווחה. בתי ספר אלה מהווים 11% מכלל בתייה"ס במסגרות ההכשרה המקצועית לנוער של משרד התמ"ת.

לוח 3: בתי ספר על פי מסלול

מגזר	מס' בתי ספר	אחוז מתוך סה"כ
יהודי- בתי ספר תעשייתיים	42	57
ערבי – בתי ספר תעשייתיים	12	16
צה"ל	12	16
חסות הנוער	8	11
סה"כ	74	100

¹⁸ בחלק מבתי ספר אלה לומדים במשותף תלמידים משני המגזרים

כאמור, כלל בתי הספר של מערכת החינוך משתייכים, בפיזור ארצי, לארבעה מחוזות. מן הממצאים (לוח 4) עולה כי רוב בתי הספר של מסגרות ההכשרה המקצועית לנוער (42%) ממוקמים במחוז ת"א. מחוז חיפה הנו המחוז השני בגודלו בארץ, כשליש (31%) מכלל בתי הספר של המערכת בתקופה הנדונה השתייכו למחוז זה. מחוז ירושלים הוא השלישי בגודלו (16%) בהקשר זה, ואילו המחוז הקטן ביותר בהיקפו בהתייחס למספר בתי הספר הממוקמים בו הוא מחוז באר-שבע (11%).

לוח 4: פריסת בתי הספר של מערכת החניכות לפי מחוזות

מחוז	מס' בתי ספר	אחוז מתוך סה"כ
מחוז ת"א	31	42%
מחוז חיפה	23	31%
מחוז ירושלים	12	16%
מחוז ב"ש	8	11%
סה"כ בתי ספר	74	100%

התייחסות לשיעור הלומדים במחוזות השונים (לוח 5) מלמדת כי כללית פיזור התלמידים בבתי הספר הינו די אחיד. דבר זה בא לידי ביטוי בכך שדירוג המחוזות לפי מספר מוסדות הלימוד הממוקמים בהם, תואם את דירוגם בהתאם להיקף האוכלוסייה אותה הם משרתים. כך, למשל, מחוז ת"א שבו מרוכזים מרבית בתי הספר של מסלול ההכשרה המקצועית לנוער, הוא גם המאוכלס ביותר מבחינת היקף התלמידים. אכן, שיעור הלומדים הממוצע הגבוה ביותר בשנים 1999-2003, הוא במחוז ת"א. כ- 42% מכלל בני הנוער הלומדים בהכשרה מקצועית, לומדים בו¹⁹. מחוז זה מאופיין בשיעור עולים ממוצע שהינו גבוה מהממוצע הכללי במערכת חינוך זו (כ- 8%, לעומת 5.9%). לעומת זאת, שיעור תלמידיו הבאים מהמגזר הערבי נמוך פי שלושה בהשוואה לממוצע הארצי לתקופה של תלמידים ממגזר זה (9.3% מול 29.7% בהתאמה). שיעור הנשים הלומדות במחוז ת"א תואם לממוצע הארצי לתקופה (19.5%).

מחוז חיפה - הנו המחוז השני בגודלו בארץ. כשליש מכלל הלומדים (34%) משתייכים למחוז זה. למעלה ממחצית התלמידים במחוז זה (53.1%) שייכים למגזר הערבי. לעומת זאת, בולטת בתקופה הנדונה, השתתפות מועטה של עולים חדשים במחוז זה ביחס לממוצע הארצי. (3% לעומת 5.9%). מחוז ירושלים - הוא השלישי בגודלו (15%) מבחינת שיעור תלמידיו. מחוז זה מאופיין בשיעור השתתפות גבוה של נשים, הגבוה כמעט פי 1.5 ממוצע שיעור השתתפות הנשים הארצי (31%)

לעומת כ-19.5% בהתאמה). לעומת זאת, במחוז זה, שיעור השתתפותם של תלמידים מהמגזר הערבי הוא הנמוך ביותר.

מחוז באר שבע מאופיין בשיעור התלמידים הנמוך ביותר (10%). רוב התלמידים במחוז זה באים מן המגזר הערבי (75.6%).

לוח 5: שיעור תלמידים בקבוצות נבחרות לפי מחוזות¹⁹, בשנים 1999-2003 (N בסוגריים)

מזה ערבים	מזה עולים	מזה נשים	סה"כ תלמידים	מחוז	שנים
9.3 (2588)	8.1 (2260)	18.2 (5080)	100 (27,779)	מחוז ת"א	סה"כ לומדים במחוז בשנים 1999-2003
53.1 (12101)	2.6 (606)	17.9 (4099)	100 (22,776)	מחוז חיפה	
2.8 (261)	7.6 (720)	30.8 (2,908)	100 (9,415)	מחוז ירושלים	
75.6 (4701)	5.2 (325)	13.3 (829)	100 (6,217)	מחוז ב"ש	
100 (19651)	100 (3911)	100 (12,916)	100 (66,187)		סה"כ לומדים בשנים 1999-2003
29.7 (19651)	5.9 (3911)	19.5 (12,916)	100 (66,187)		סה"כ שיעור השתתפות לתקופה בין 1999-2003
9.3 (518)	58 (452)	39 (1016)	42 (5556)	מחוז ת"א	שיעור השתתפות שנתי ממוצע של תלמידים בכל מחוז
53.1 (2420)	15 (121)	32 (820)	34 (4555)	מחוז חיפה	
2.8 (52)	19 (144)	23 (582)	14 (1883)	מחוז י-ם	
75.6 (940)	8 (65)	6 (166)	10 (1243)	מחוז ב"ש	
100 (3930)	100 (782)	100 (2583)	100 (13237)	סה"כ	

¹⁹ ראו בלוח 2 בנספח 2 הכולל הרחבה ופירוט של נתוני לוח 5, גם לאורך השנים

פרק ג': מסלולי לימוד במערכת ההכשרה המקצועית לנוער

במערכת ההכשרה המקצועית לנוער מסלולי לימוד מגוונים. רובם משלבים לימודים עיוניים עם לימודים מקצועיים. חלק מן התלמידים ניגשים לבחינות בגרות במסגרת לימודיהם העיוניים. הלימודים המקצועיים מלווים בהתנסות מעשית בהדרכת חונכים מיומנים. תמורת עבודתם במסגרת ההתנסות המעשית מקבלים התלמידים שכר לפי תעריפי שכר לחניכים. מסלולי הלימוד נבדלים זה מזה במספר היבטים כמו: היחס בין מספר ימי העבודה לימי הלימוד, אופי הלימוד במסלול (לימודי יום, לימודים במוסד סגור או לימודים בקבוצות קטנות) ומשך ההכשרה (מספר שנים, שנה או כמה חודשים).

במהלך העשור האחרון חל שינוי מהותי בתפיסה החינוכית המתייחסת לאופיים של מסלולי החניכות. השינוי בא לידי ביטוי בעיקר בהגדלת מספר ימי הלימודים והשוואתם למספר ימי העבודה. זאת במטרה ליצור מכנה משותף בין מסגרות אלה למסלולים המקצועיים הנהוגים במערכת החינוך הפורמלי של משרד החינוך. שבהם מתקיימת ההתנסות המעשית במעבדות בית הספר בלבד.

מסלולי הלימוד מתקבצים לשלוש קטגוריות עיקריות:

- מסלולי תעשייה ומסלולי חניכות אחרים רב שנתיים - בהם ניתן ללמוד החל מכיתה ט' ועד כיתה יב' הלימודים משולבים עם עבודה מעשית בהתאם לנהוג במסלול.
- מסלולי רווחה - בהם לומד נוער נתמך בעל קשיים בתחום הלימודי ולעיתים בעלי רקע של מצוקה בביתם.
- מסלולים קצרי מועד - בהם לומדים בני נוער במשך שנה אחת, בעיקר בכיתה יב', או בכיתות המשך בהם לומדים התלמידים מקצוע המוגדר ע"י צה"ל כמקצוע נדרש. צה"ל מאשר לתלמידים אלה דחיית שירות לשם השלמת הכשרה זו.

כאמור, מסלול ההכשרה המרכזי הוא המסלול התעשייתי. כ – 68% מתלמידי האגף להכשרה מקצועית משולבים בו בממוצע, מידי שנה (לוח 6) המסלול התעשייתי כולל שלשה או ארבעה ימי לימוד. יתר הימים מוקדשים לעבודה מעשית. מערכת הלימודים היא שלוש או ארבע שנתית, השנתיים הראשונות (כיתות ט', י') מיועדות להכנה למקצוע ולהקניית הרגלי עבודה בסדנאות בתי

הספר התעשייתיים. בכיתות י"א- י"ב משלבת תוכנית הלימודים לימודי מקצוע בבית הספר ועבודה מעשית אצל מעסיקים שונים, בהם צה"ל (זאת, במקרים שבתי הספר נמצאים בתוך בסיסים צבאיים כגון- חיל אוויר, חימוש או חיל התחזוקה).

לוח 6: התפלגות הלומדים במסלולים השונים לפי שנים (N בסוגריים)

מסלולים קצרי מועד	מסלולי רווחה				מסלול תעשייתי וחניכות			סה"כ	שנה	
	מתבגרים	סדל"ם וקבוצות עבודה	פרויקטים מיוחדים לנוער	קידום נערות/ מבוגרים ²¹	חניכות מורחבת	חניכות	נוער תעשייתי למגזר הערבי ²⁰			נוער תעשייתי
כיתות המשך										
	3.5 (320)	3.9 (356)	6.1 (549)	0.4 (34)	0.2 (22)	6.5 (587)		80.9 (7334)	100 (9068)	1994
	4.3 (551)	4.6 (594)	4.9 (637)	1.4 (181)	1 (125)	5.6 (726)		76.7 (9904)	100 (12908)	1995
1.5 (201)	3.4 (447)	4.4 (586)	4.6 (602)	1.3 (177)	0.4 (58)	5.1 (674)		77.2 (10,168)	100 (13174)	1996
2.2 (345)	4.4 (706)	4.5 (708)	3.6 (568)	1.5 (244)	0.4 (66)	3.8 (611)		69.9 (11,096)	100 (15872)	1997
2 (327)	5.8 (949)	5.9 (963)	4.2 (693)	1.6 (269)	0.2 (37)	2.1 (345)	2.8 (458)	68.5 (11,179)	100 (16324)	1998
2.3 (341)	4.3 (631)	3.4 (504)	12.2 (1786)	1.5 (214)	0.7 (96)	4 (585)	11.5 (1682)	67.6 (9905)	100 (14651)	1999
2 (263)	2.7 (357)	1.2 (156)	15.8 (2086)	1 (130)	4.7 (615)	2.1 (278)	18.6 (2458)	63.3 (8366)	100 (13218)	2000
2.8 (368)	3.2 (422)	1.5 (204)	6.2 (831)	1.4 (188)	4.2 (562)	0.6 (74)	21.4 (2858)	60.5 (8074)	100 (13352)	2001
2.8 (354)	2.7 (347)	1.3 (166)	6 (771)	1.6 (201)	4.3 (553)	0.2 (24)	23.8 (3069)	58.5 (7521)	100 (12872)	2002
2.7 (338)	1.7 (214)	0.9 (116)	3.2 (400)	2.2 (271)	4.8 (608)	0.03 (4)	24.4 (3081)	58.9 (7427)	100 (12608)	2003
2 (2537)	4 (4944)	3 (4353)	7 (8923)	1 (1909)	2 (2742)	3 (3908)	10 (13,606)	68 (90,974)	100 (²² 134048)	סה"כ לעשור
2 (254)	4 (494)	3 (435)	7 (892)	1 (191)	2 (274)	3 (391)	10 (1361)	68 (9097)	100 (13405)	תלמידים בשנה

²⁰ נתונים אודות שיעורי השתתפות קיימים במגזר זה החל משנת 1998. נציין כי בנוסף לתלמידים הלומדים בבתי ספר ייעודיים למגזר הערבי, ישנם תלמידים מהמגזר הערבי שהשתלבו בבתי הספר התעשייתיים. שיעור סה"כ התלמידים מהמגזר הערבי המשולבים במערכת עומד על כ- 20% (ראו לוח 2)

²¹ מסלול קידום נערות התקיים בשנים 2001-2003. בשנים 1994-2000 התקיים מסלול מיוחד למבוגרים. בשנת 2000 למדו 18 תלמידים במסלול הכשרה אינדיבידואלית, בשנים 1998-1994 למדו כ-118 תלמידים במסלול הכשרת יום..

²² עמודת הסה"כ כוללת תוספת של תלמידים מהמגזר הערבי שאין לגביהם בלוח זה פירוט לפי שנים בין 1994-1997

מסלול ההכשרה התעשייתי כולל גם מסלול נוער תעשייתי לתלמידים מן המגזר הערבי. תכניו של מסלול זה זהים לאלה של המסלול התעשייתי. עם זאת, המבחנים הם בשפה הערבית, מקצוע התנייך אינו נלמד ומתקיימים לימודי עברית לדוברי ערבית. מסלול לימודים זה, שתלמידיו מהווים כ- 10% בממוצע מסך התלמידים בשנה (לוח 6), נוסד עם תחילת תכנית החניכות. מסוף שנות ה-90 קיבל המסלול תנופה נוספת, ושיעור תלמידיו הוכפל. כיום מהווים תלמידיו כרבע מכלל התלמידים²³.

מסלול נוסף הנכלל בקטגוריה הראשונה הוא מסלול החניכות הלא תעשייתי. מסלול זה משלב עבודה במרבית ימי השבוע ויום לימודים אחד. זהו המסלול הראשוני שבעבר השתתפו בו רוב הלומדים. תכלית המסלול הינה, הקניית הכשרה במיומנויות העבודה הבסיסיות במקצוע. זאת, בשילוב השכלה כללית בסיסית. מרכזיותו של מסלול חניכות זה צומצמה במהלך השנים וכיום מועט מספר הלומדים בו. כתחליף, תופס את מקומו בהדרגה מסלול החניכות (הלא תעשייתי) המורחבת. מסלול זה משלב עבודה ובנוסף שניים עד שלושה ימי לימודים בשבוע. מתכונת זו משפרת את סיכוייהם של התלמידים לרכוש השכלה ולהשלים לימודי מקצוע.

הקטגוריה השנייה של תכניות הלימוד באגף להכשרה מקצועית לנוער כוללת, כאמור, את מסלולי הרווחה. אלה כוללים ארבעה מסלולי משנה:

1. מסלול קידום נערות, בו משתתפות נערות במצוקה. הנערות לומדות מקצוע, ומלוות בסיוע של עובדים סוציאליים. מסלול זה מופעל בשיתוף עם משרד הרווחה.
2. מסלול פרויקטים מיוחדים לנוער, מסלול זה שמשרת מידי שנה, בממוצע, כ- 7% מתלמידי ההכשרות המקצועיות לנוער (לוח 6), מיועד לבני נוער שנשרו ממערכת החינוך הפורמאלית. מדובר בדרך כלל בבני נוער ממשפחות במצוקה. מסלול זה כולל לימודים בלבד, בכיתות קטנות, ובליווי צמוד של עובדים סוציאליים. המסלול מופעל בבתי ספר פנימייתיים שממוקמים בכפרי נוער סגורים (כמו: קדמה, מפנה, מנוף).

²³ יש לציין כי גם במסלול התעשייתי שאינו ייחודי למגזר הערבי, משולבים תלמידים מן המגזר הערבי

3. במסגרת הפרויקטים המיוחדים לנוער כלול גם מסלול חסות הנוער. התלמידים במסלול זה מגיעים ללימודים למספר חודשים בצו בית משפט, ומשתתפים בקורס מקצועי אחד (כמו: תכשיטנות, אלומיניום, נגרות).
4. מסלול קבוצות עבודה - סדנאות לימודיות (סדל"מ). תחילתו של מסלול זה בקבוצות עבודה. אלה שילבו בין ביצוע עבודות שונות בבסיסי צה"ל לבין יום עד שלושה ימי לימוד בבתי ספר לחניכים מחוץ לבסיס. על מנת להתגבר על תופעת אחוזי היעדרות גבוהים מימי הלימודים והעדפת יום עבודה נוסף בבסיס, הוצע להעתיק את המערכת הלימודית למקום העבודה, כלומר - לבסיס הצבאי. הסדנה הלימודית (סדל"מ) מהווה מענה לכיוון זה²⁴. מדובר במסגרת לימודית, בתוך בסיס צבאי, המאפשרת הוראה פרטנית, העשרה בנושאי לימוד כלליים או מקצועיים. בנוסף, חווים תלמידי הסדנה הלימודית התנסויות מקצועיות מבוקרות, תוך כדי העבודה בבסיס הצבאי. התנסויות אלה נועדו להעשיר, להשלים ולבסס את הידע המקצועי שרכשו התלמידים בסדנה. עם הזמן התגבשה תפיסה חינוכית-מקצועית הרואה בסדל"ם יישום והתאמה של עקרונות הפעולה של 'מודל בית-ספר תעשייתי'. כלומר, שילוב לימודים ותעסוקה בבסיס הצבאי והתאמתם לאוכלוסיית היעד של קבוצות העבודה. אוכלוסיית התלמידים בסדל"מים מהווה כ- 3% מסך תלמידי האגף להכשרה מקצועית לנוער (לוח 6), ומורכבת מבני נוער בכיתות י' עד יב'. הלומדים מקבלים מענקים, סיוע ומימון נסיעות. בזמן עבודתם הם מקבלים ביגוד וארוחות בבסיס.

הקטגוריה השלישית של מסלולי הלימוד באגף להשרה מקצועית לנוער כוללת מסלולים ייחודיים קצרי מועד. במסגרת זו מופעלים שני מסלולי משנה:

1. כיתות המשך, בהן ממשיכים הלומדים את הכשרתם המקצועית. לשם כך דוחה צה"ל את מועד גיוסם של התלמידים. זאת בין היתר מכיוון שבדרך כלל מדובר במקצוע שמוגדר כמקצוע נדרש ע"י הצבא (כמו: טכנאות שיניים). תלמידי מסלול זה מהווים כ- 2% מסך תלמידי ההכשרות המקצועיות לנוער (לוח 6)
2. מסלול מתבגרים, בו מתקיימים לימודים אינטנסיביים במשך שנת לימודים אחת, ללא יציאה לעבודה. אוכלוסייתו של מסלול זה כוללת כ- 4% מסך תלמידי ההכשרות המקצועיות לנוער (לוח 6) ומורכבת מתלמידים שנשרו ממערכת החינוך הפורמלית בגילאי 16.5-17.5.

²⁴ כיום, למעט מקרים בודדים, לא קיימות קבוצות עבודה.

שוק העבודה המודרני מתאפיין, בין היתר, במעבר מתעשייה עתירת כח אדם לתעשייה עתירת ידע. אחד הביטויים של מגמה זו במערכת החניכות, בדומה למגמות מקבילות בעולם, הוא מעבר למסלולי הכשרה תעשייתיים. אלה, שמים דגש רב יותר בהקניית השכלה לתלמידים. בנוסף, לעבודה בתעשייה בגיל צעיר יש ערך מוסף מעצב. התלמידים נחשפים, מעבר לידע המקצועי ולאפשרות להכיר את הציוד והטכנולוגיות החדשים ביותר, גם לערכי עולם העבודה הנהוגים בהם: יחסי אנוש, מוסר עבודה, עבודת צוות, קבלת מרות, דיוק בעבודה, עמידה בלוחות זמנים.

מבחינה ארגונית, מסגרת ההכשרה המקצועית טכנולוגית במסלול התעשייתי לנוער מופעלת בשיתוף מפעל תעשייתי גדול, לרבות צה"ל, בתי מלון, ומוסכים גדולים. מסגרת זו מפגישה נוער עם עולם התעשייה הדינאמי ומשלבת לימודים עם עבודה מעשית בשכר.

תרומתו הצפויה של מפגש זה, נשענת על הנחת יסוד לפיה שילוב של הקניית ידע מקצועי והתנסות מעשית בסביבה מקצועית-חברתית תומכת (לכל תלמיד מוצמד חונך מקצועי אישי), יתרום להעלאת ביטחונם העצמי של החניכים ויחזק את המוטיבציה שלהם להצליח ולהשתלב בעתיד בתחומי עיסוק דומים. לכן, המסלול התעשייתי, הוא בעל ההיקף הרחב ביותר מבין מסלולי ההכשרה המקצועית לנוער.

כאמור, מסלול משנה תעשייתי נוסף הוא מסלול הנוער תעשייתי לדוברי ערבית. כיום, מסלול זה הנו השני בגודלו בתכניות ההכשרה המקצועית לנוער. לאור העובדה שמדובר במגזר בו שיעור בתי הספר הטכנולוגיים במערכת החינוך הפורמלית אינו עונה על הביקוש (שביט, 1992, אלחאדג', 1996), מדובר בתרומה משמעותית שיש בה פוטנציאל לצמצום פערים בתחום ההשכלה והתעסוקה.

מגמה משלימה לתהליך התפתחותם של מסלולי ההכשרה התעשייתיים באה לידי ביטוי בתהליך המשלב צמצום מאסיבי של מסלול החניכות ה'מסורתי' הכולל רק יום לימודים אחד בשבוע והמרתו המדורגת במסלול חניכות מוגברת בו מתקיימים שני ימי לימודים בשבוע (לוח 6).

מגמות שינוי אלה באופן הכשרתם של חניכי מערכת ההכשרות המקצועיות לנוער, מבליטות שימת דגש רב יותר בהקניית השכלה בסיסית ומקצועית לתלמידים. זאת, מתוך כוונה לשדרג את כח התחרות העתידי שלהם בשוק העבודה. יעד זה עומד גם בבסיס מגמות התחדשות קוריקולריות המתקשרות להתמחויות טכנולוגיות חדשות הנגזרות מצרכי שוק העבודה. פרק ד' להלן יסקור מגמות התחדשות אלה.

פרק ד': בין יציבות לגמישות – ענפים ומקצועות במערכת החניכות 1994-2003

החל משנת 2002, נוספו מספר ענפים ומקצועות התמחות חדשים במסגרת מסלול הלימוד התעשייתי באגף להכשרות מקצועיות לנוער. זאת, כמענה לצרכי שוק העבודה ככלל, ולצורכי המערכת הצבאית (כמעסיקה פוטנציאלית) בפרט.

במסגרת זו אפשר למנות מקצועות המקושרים לחזית הקדמה הטכנולוגית כמו: בדק כלי טייס, תכנון וייצור מערכות באמצעות מחשב, מכטרוניקה, מערכות מיכון תעשייתיות, אוטוטרוניקה, מערכות מרכב הרכב, חשמל ואלקטרוניקה בכלי רכב מודרניים, מכשירנות אלקטרו-אופטית, מערכות אלקטרוניות בתעשייה, תדמיתנות ממוחשבת, מולטימדיה, תכנות מחשבים, תחזוקת מחשבים אישיים ורשתות תקשורת, תפעול מערכות אופסט ועיצוב גרפי, צילום וידיאו ועריכה, מנהל לוגיסטי, שיווק וקידום מכירות, סייעות לרופא שיניים, תכשיטנות.

במקביל קיימים מקצועות אשר יציבותם נשמרה במהלך השנים. בין אלה ניתן למנות מכונאות רכב, חשמל, מבנאות מטוסים, טבחות, קירור ומיזוג אויר, מכשור ובקרה תעופתית, טכנולוגיות התפירה, צילום, עיצוב שיער, הנהלת חשבונות, טכנאות שיניים, גננות נוי, טכנולוגיות עץ ורהיטים.

מכונאות רכב וחשמל הנם מקצועות הלימוד המבוקשים ביותר. לכן, כנראה, שמרו מקצועות אלה על יציבות במהלך השנים. עם זאת קיים ביקוש ער גם למקצועות החדשים, בעיקר לאוטוטרוניקה.

מבחינה קוריקולארית, נחלקת מערכת ההכשרות המקצועיות לנוער למגמות לימוד המכונות 'ענפים'. בין אלה ניתן למנות: מחשבים, מינהל, מתכת, מכונות, חשמל ואלקטרוניקה, רכב, הארחה ועוד. התייחסות להיקף הלומדים בענפים השונים (לוח 7), מבליטה שלושה ענפים מרכזיים: ענף מכונאות הרכב, ענף החשמל והאלקטרוניקה וענף המינהל. חישוב ממוצע שנתי מעלה כי למעלה ממחצית מהלומדים (56%) בשנים 1994-2003 למדו מקצוע שנכלל בענפים אלה.

לוח 7 : שיעור לומדים ממוצע בשנה בענפים השונים²⁵ לתקופה שבין 1994-2003 (N בסוגריים)

ענף	רכב	חשמל ואלקטרוניקה	מנהל מכונות	ענפים קטנים ²⁶	שונות ²⁷	סה"כ
%	27	15	14	8	15	100
(N)	(3612)	(1983)	(1836)	(1119)	(1925)	(13270)

ענף הרכב, הענף הגדול ביותר, מאכלס מידי שנה, בממוצע כ-27% מסך התלמידים למדו בענף זה. ניתן להצביע על גידול של כ-3% בשיעורי ההשתתפות בענף בין 1994 (26%) לבין 2003 (29%). כזכור, שיעור התלמידים הלומדים באגף להכשרה מקצועית מסך התלמידים הארצי בגילאים הרלוונטיים נשאר די יציב בשנים הנדונות בסקירה זו. עם זאת, לאור העובדה שקיימת מגמת גידול בסך הלומדים הארצי, נדרשת המערכת ככלל וענף הרכב בפרט, לתת מענה לוגיסטי ותקציבי למספר תלמידים גדול יותר. כך, למשל, ניתן לסמן גידול של למעלה מ-40% במספר התלמידים בענף בין השנים 1994-1997, (2363 תלמידים בענף זה בשנת 1994 לעומת 4021 תלמידים בשנת 1998). מגמה זו התייצבה בשנים 1997-2001 (לוח 8) בין השנים 2001-2003 חל צמצום של 10% במספר הלומדים.

ענף האלקטרוניקה והחשמל הוא השני בגודלו. בממוצע שנתי משרת ענף זה כ-15% מכלל הלומדים באגף להכשרה מקצועית לנוער (לוחות 7, 8). שיעור זה נשאר די יציב לאורך העשור הנבדק (לוח 8). עם זאת גם במקרה זה ניתן לסמן תנודות בהיקף המספרי של הלומדים בענף זה. כך, למשל, בשנים 1994-2000, חלה מגמת גידול מספרי כוללת של כ-45% במספר התלמידים בענף (1272 תלמידים בשנת 1994 לעומת 2311 תלמידים בשנת 2000). בשנים 2000 – 2003, חל צמצום של כ-17%, בהיקף זה (לוח 8).

²⁵ בין השנים 1994-2001 למדו כ-1945 תלמידים בשני ענפים נוספים: ענף בניין וסביבה וענף אופנה וטקסטיל. בשנים 1995-19998 למדו כ-130 תלמידים בענף שרטוט.

²⁶ במסגרת הגדרת ענפים קטנים נכללים מחשבים, טיפוח חן, צילום, מטפלות, הארחה, עץ, פרה רפואי, בניין וסביבה, אופנה וטקסטיל, שרטוט. מדובר בענפים שמספר התלמידים הממוצע בכל אחד מהם לשנה, קטן מ-500.

²⁷ סעיף שונות כולל תלמידי כיתות ט', תלמידי פרויקטים מיוחדים וסדנאות לימודיות או קבוצות עבודה.

לוח 8: התפלגות שיעור הלומדים בענפי החניכות המרכזיים לפי שנים (N בסוגריים)

ענף / שנים	מנהל	רכב	חשמל ואלקטרוניקה	סה"כ הכשרות מקצועיות	תלמידי
2003	14 (1822)	29 (3631)	16 (1974)	100 (12608)	
2002	15 (1912)	29 (3746)	16 (2013)	100 (12872)	
2001	15 (1998)	29 (3910)	15 (2012)	100 (13352)	
2000	14 (1845)	30 (4004)	17 (2311)	100 (13218)	
1999	17 (2453)	27 (3951)	14 (2105)	100 (14651)	
1998	13 (2189)	25 (4021)	13 (2190)	100 (16324)	
1997	13 (2089)	26 (4063)	13 (2023)	100 (15872)	
1996	12 (1565)	25 (3254)	16 (2095)	100 (13174)	
1995	12 (1566)	25 (3174)	14 (1831)	100 (12908)	
1994	10 (917)	26 (2363)	14 (1272)	100 (9068)	
סה"כ	14 (18,356)	27 (36,117)	15 (19,826)	100 (134,048)	
ממוצע שנתי	14 (1836)	27 (3612)	15 (1983)	100 (13405)	

ענף המנהל הוא השלישי בגודלו, ומשרת בממוצע כ – 14% מתלמידי ההכשרות המקצועיות מידי שנה. שיעור ההשתתפות השנתי של הנשים בענף זה (כ - 66%) הנו בעל ההיקף הרחב ביותר בהשוואה לענפים האחרים. זאת, כנראה בשל העובדה שהוא מציע מקצועות הנתפסים פחות כבעלי מכוונות 'גברית'.

הסתכלות מנקודת ראות מגדרית מלמדת ככלל, כי במרבית המקצועות הנלמדים, שיעורי ההשתתפות של נשים נמוכים מאד בהשוואה לשיעור המקביל בקרב גברים. זאת, למעט מקצוע עיצוב שיער, בו ניתן להצביע על שיעורי השתתפות דומים של נשים (52%) בהשוואה לגברים (48%). ניסיונות המערכת להציע מקצועות טכנולוגיים הנתפסים פחות כבעלי מכוונות 'גברית', כמו: שיווק וקידום מכירות, לא שינו את התמונה.

פרק ה': בחינות סיום

מערכת ההכשרה המקצועית לנוער מקבלת ללא מבחני מיון את כל בני הנוער הפונים או המופנים אליה. התלמידים יכולים לבחור בין כ- 90 מקצועות לימוד שונים. במקביל, בתי הספר הכלולים במערכת מקבלים הדרכה שעניינה התאמת תוכני הלימוד ודרכי ההוראה לאופי האוכלוסייה הנקלטת וליכולותיה הלימודיות. ההדרכה מועברת על ידי מספר גופים: הפיקוח המקצועי פדגוגי, הצוות הייעוצי והעובדים הקהילתיים. בסיום הלימודים מתקיימות בחינות גמר. העומדים בהן בהצלחה מקבלים תעודת גמר ותעודת מקצוע מוכרת.

מערכת ההכשרה המקצועית לנוער שמה דגש ברכישת מיומנויות טכנולוגיות ותעודת מקצוע ואינה מציבה השגת תעודת בגרות כיעד אולטימטיבי. עם זאת, במסגרת הלימודים בבתי הספר התעשייתיים, ניתנת אפשרות, לתלמידים בעלי הישגים גבוהים בלימודים, לצבור יחידות לקראת השגת תעודת בגרות.

בעניין זה החליט משרד העבודה לאפשר לתלמידים בחירה בין עמידה בבחינות של משרד העבודה לשם קבלת תעודת מקצוע, לבין עמידה בבחינות המאפשרות לצבור יחידות לתעודת בגרות במקביל ללימודי מקצוע. החלטה זו התקבלה לפני מספר שנים, במטרה לבטל מצב של כפל בחינות. צבירה של 11-14 יחידות בגרות במבנה מסוים, מאפשרת לתלמידים להתקבל עם סיום לימודיהם, ללימודי טכנאות והנדסאות במכון להכשרה טכנולוגית (מה"ט).

אכן, במהלך השנים 2000 עד 2003, נבחנו מידי שנה, בממוצע, כשליש מהלומדים, בבחינות בגרות עיוניות ומקצועיות (כמו: חשמל, שרטוט, הנהלת חשבונות) (לוח 10). מרביתם (78.4%), קבלו תעודות בגרות בממוצע ציונים כולל של 66.7. הנתונים מוצגים בלוח 10.

לוח 10: נבחנים ושיעורי הצלחה בבחינות בגרות בשנים 2000-2003²⁸

שנה	היקף הלומדים	אחוז הנבחנים	מספר הנבחנים	ממוצע ציונים	אחוז הצלחה
2002	12,872	35%	4494	64.4	75.0%
2001	13,352	27%	3544	67.9	79.3%
2000	13,218	39%	5141	67.9	80.9%
סה"כ	39,442	33%	13,179	66.7	78.4%

²⁸ יש לציין כי בסיס הנתונים לדיווח על בחינות, אינו אחיד בין המחוזות, ועל כן קיים סיכוי כי הנתון משקף מצב חלקי בלבד

פרק ו': השוואה בינלאומית - מעמד ההכשרה המקצועית בישראל בהשוואה לקהילה האירופית

ממדי האבטלה בשנים האחרונות ברוב מדינות אירופה הביאו רבות מהן לנקוט מספר צעדים שנועדו לחזק את הזיקה בין לימודים והכשרה לבין עולם התעסוקה. בין צעדים אלה ניתן למנות: הגדלת תקציבי הכשרה מקצועית לנוער וחניכים, תיאום מדיניות ההכשרה המקצועית בין המדינות וחזוק הגופים העוסקים בתחום, כגון המרכז האירופי לפיתוח הכשרה מקצועית, שהוקם בנובמבר 1999 (CEDEFOP). צעדים אלה משקפים את העובדה כי ההשקעה בחניכות תעשייתית בגיל הנעורים²⁹ מקובלת באירופה כדרך התחנכות רצויה, שראוי לעודדה וכחלק חיובי מפיתוח הון אנושי במדינה.

בישראל, היקף החניכות קטן באופן משמעותי בהשוואה למקובל בארצות המתועשות. כך, למשל, כפי שציינו, בישראל מהווים תלמידי ההכשרה המקצועית לנוער כ- 5% מכלל בני הנוער הלומדים בגילאים הרלוונטיים. זאת לעומת 40% בממוצע במדינות מערביות. בין הסיבות לפערים אלה, ניתן למנות את העדר מסורת החניכות בישראל, העדר תשתית של חונכים, והעדר מקומות הכשרה מתאימים לחניכות (כהנא וסטאר 1976).

עם זאת, על אף ממדיה הקטנים של מערכת ההכשרה הישראלית יתרונה מתבטא בשילוב בין בתי הספר התעשייתיים לנוער לבין הכשרה מקצועית למובטלים, תחת קורת גג ארגונית אחת. הסדנאות המקצועיות, סגלי המורים ותקציבי ההצטיידות והפיתוח משמשים, במקרים רבים, את שתי המערכות. הכשרת המובטלים מתבצעת בחלקה בבתי הספר, המספקים את הציוד ובסדנאות משותפות לנוער ולמבוגרים.

ממצאי דו"ח העוסק בתכניות חניכות במדינות העולם (European Training Village, 2000), מלמדים כי גרמניה הינה המובילה מבין המדינות בהכשרה מקצועית לבני נוער. למעלה מ- 60% חניכים משתתפים בלימודי הכשרה. כ- 1.4-1.8 מליון בני נוער מעורבים בשלב מסוים בלימודיהם, בהכשרה מקצועית. הענף המרכזי בתחום הכשרה המקצועית במדינה זו הוא מסחר ותעשייה. כמחצית (47%) מחניכי ההכשרה המקצועית משתייכים אליו. הענף השני בגודלו הוא ענף המלאכה

²⁹ יש להדגיש כי בניגוד לישראל, שבה חל חוק גיוס חובה לבני-18, גילאי הלומדים במערכות החניכות במדינות העולם

(37%). ענפי הכשרה נוספים הם (בסדר יורד): מקצועות פרופסיונאליים (9.1%), שירות ציבורי (2.9%), חקלאות (2.4%), כלכלת בית (0.9%), וספנות ימית (0.02%).

שיעורי ההשתתפות במסלול חניכות המסורתית באנגליה, נמצאים בירידה מתמדת. בשלושים השנים שבין 1964-1995, חלה ירידה של 250,000 עד 47,000 בשיעור המשתתפים. הסיבות למגמה זו מגוונות. ביניהן ניתן למנות שינויים במבנה התעשייה, אבטלה גבוהה, עלייה בשכרם של צעירים בלתי מקצועיים, עלייה במספר תכניות הממשלה להכשרת בני נוער. לעומת זאת, במסלול החניכות המודרנית שנוסד בשנת 1995 חלה עלייה מתמדת במספר המשתתפים ובשנת 1999 השתתפו בו כ- 247,995 בני נוער.

המקצועות החדשים במסלול החניכות המודרנית, החליפו מקצועות שנחיצותם לכלכלה באנגליה לא התאימו עוד. בין המקצועות החדשים מופיעים: מנהל, הנדסת מכונות, רכב, אירוח, בריאות וסיעוד, קבלני שיפוצים, ומטפלות במעונות יום לגיל הרך. על אף שמסלול החניכות המסורתית נמוגה עם השנים, שמרו מספר מסלולי הכשרה 'וותיקים' על מקומם. בין אלה ניתן למנות: בניין, מתכת, חשמל, אלקטרוניקה, עץ, עיצוב שיער.

בפורטוגל, נמצאים שיעורי ההשתתפות בהכשרות מקצועיות לנוער במגמה של עלייה: החל משנת 1990 ועד 1998 חל גידול כולל של כ- 37% באוכלוסיית תלמידיהן. משנת 1998 מסתמנת עלייה בשיעורי ההשתתפות במקצועות הרכב, האלקטרוניקה, שירותים, מתכת, מלונאות והארחה.

בפינלנד מהווים שיעורי ההשתתפות נוער בתכנית החניכות כ- 14% מכלל מסלולי ההכשרה המקצועית במדינה. הדבר משקף מגמת גידול בתכניות אלה. זאת, לאור העובדה שבעשור שבין 1970-1980 היו שיעורי ההשתתפות נמוכים ביותר. בשנות התשעים החלה להסתמן מגמת עלייה בשיעורי ההשתתפות ובשנת 1996 למדו בתכנית כ- 25,500 בני נוער.

תכנית החניכות ביוון מיועדת, בדומה לישראל, לבני נוער בגילאי 15-18 ומקיפה כשלושה אחוזים מבני הנוער בגילאים אלה. בשנים 9/ 1998, עמדו שיעורי ההשתתפות על כ- 23,000 לומדים, רבע מהם - בנות. אלה למדו בעיקר מקצועות של עיצוב שיער ותפירה. מרבית תלמידי המקצועות הטכניים כמו חשמל ומכונאות הם בנים.

באירלנד משתתפים בתכניות החניכות כ- 10% מבני הנוער. כ- 74% מקרב הלומדים מסיימים את לימודיהם. רובם (95%) דווחו על הצלחה בהשתלבות תעסוקתית במקצועות שרכשו במסגרת לימודיהם. ההכשרה המקצועית באירלנד כפופה לאחריותם של מספר גופים. לימודי התעשייה נמצאים בתחום אחריותה של הרשות להדרכה ותעסוקה. לימודי המלונאות וההסעדה מפוקחים על ידי סוכנות ההדרכה של משרד התיירות הממשלתי, ומשרד החקלאות אחראי על הכשרה במקצועות המשק והחקלאות.

לוח 11 להלן, משקף מגמות אלה ומציג לקט נתונים אודות חניכות נוער במדינות נבחרות באירופה.

לוח 11: חניכות נוער במדינות נבחרות באירופה (1992-1995)³⁰

שיעור ההשתתפות ביחס לכלל כח העבודה באחוזים	בני נוער הנוטלים חלק בתכניות חניכות באחוזים, מתוך סה"כ בני הנוער במדינה	
3.35	42	אוסטריה
0.29	11	בלגיה
3.19	56	דנמרק
1.14	11	צרפת
4.59	67	גרמניה ³¹
0.40	3	יוון
1.38	10	אירלנד
5.27	33	איטליה
0.64	13	לוקסמבורג
1.98	20	הולנד
0.55	3	פורטוגל
1.22	10	ספרד
1.91	34	בריטניה

³⁰ מקור הנתונים: CEDEFOP, 1998

³¹ מקור הנתונים: European Training Village, 2000

פרק ז': סיכום ומסקנות

מטרתה של הסקירה הנוכחית הייתה להציג היבטים מגוונים הנוגעים הן בפן הארגוני, הן בפן התוכני של מסגרת ההכשרות המקצועיות לנוער של האגף להכשרה מקצועית במשרד התעשייה המסחר והתעסוקה. זאת תוך התמקדות בהבהרת מטרותיה הייחודיות של המערכת, תיאור קהל היעד שלה ואופני פעולתה ומתוך כוונה להעשיר ידע בתחום ולהוות תשתית למחקר מקיף בנושא.

ככלל מבליטים הממצאים את תרומתן של מסגרות ההכשרה המקצועית לבני נוער במימדים חברתיים וכלכליים כאחד. על רקע נתונים של עלייה גוברת בממדי העוני, ואבטלה, מצד אחד, וחיזוק הזיקה בין הון אנושי לבין אפשרויות השתלבות תעסוקתיות מצד שני, בולט תפקידן של מסגרות אלה כמערכות הזדמנות שנייה בחינוך ובתעסוקה.

13,400 התלמידים נקלטים, בממוצע, במערכת מידי שנה בשבעים וארבעה בתי ספר ייעודיים ברחבי הארץ. תלמידים אלה המהווים כחמישה אחוזים מכלל הלומדים בגילאי תיכון בארץ, מבליטים את תרומתה המרכזית של המערכת בצמצום שיעורי נשירה של בני נוער ממערכת החינוך ובהחזרת הבאים בשעריה למעגלי לימודים, חברה ותעסוקה. בזכות תהליכים אלה מסמנת מערכת ההכשרות המקצועיות לחניכיה אפשרות למימוש של אופק חברתי-תעסוקתי מבטיח יותר. זאת ועוד, התפתחותו המואצת של מסלול תעשייתי ייעודי לבני נוער ערבים, פותחת פתח לצמצום פערים חינוכיים-תעסוקתיים על רקע מגזרי.

במערכת ההכשרה המקצועית לנוער מסלולי לימוד מגוונים. רובם משלבים לימודים עיוניים עם לימודים מקצועיים. האחרונים מלווים בהתנסות מעשית בהדרכת חונכים מיומנים. תמורת עבודתם במסגרת ההתנסות המעשית מקבלים התלמידים שכר לפי תעריפי שכר לחניכים. מסלולי הלימוד נבדלים זה מזה במספר היבטים כמו: היחס בין מספר ימי העבודה לימי הלימוד, אופי הלימוד במסלול (לימודי יום, לימודים במוסד סגור או לימודים בקבוצות קטנות) ומשך ההכשרה (מספר שנים, שנה או כמה חודשים).

לאורך השנים ניתן להצביע על שיתוף פעולה הדוק בין מערכת החניכות לבין צה"ל. זו באה לידי ביטוי בשילובם של בני נוער בעבודה בבסיסי צה"ל. תהליך זה מאפשר לנערים לצבור ידע וניסיון

מקצועי בסביבה נורמטיבית. בו בזמן מושג חיסכון בזמן ומשאבי הכשרה של בני הנוער במקצועות המוגדרים ע"י צה"ל כמקצועות טכנולוגיים נדרשים.

המגמה של שינויים בכלכלת ישראל כמו גם בכלכלה העולמית מאלצים את המערכת לערוך שינויים מבניים במסלולי הלימוד ובמקצועות, כפי שנעשה במערכות חניכות במדינות נוספות. כיום ניתן לסמן שלוש קטגוריות עיקריות של מסלולי לימוד: מסלולי תעשייה ומסלולי חניכות אחרים רב שנתיים - בהם ניתן ללמוד החל מכיתה ט' ועד כיתה יב' הלימודים משולבים עם עבודה מעשית בהתאם לנהוג במסלול, מסלולי רווחה - בהם לומד נוער נתמך בעל קשיים בתחום הלימודי ולעיתים בעלי רקע של מצוקה בביתם ומסלולים קצרי מועד - בהם לומדים בני נוער במשך שנה אחת, בעיקר בכיתה יב', או בכיתות המשך בהם לומדים התלמידים מקצוע המוגדר ע"י צה"ל כמקצוע נדרש. צה"ל מאשר לתלמידים אלה דחיית שירות לשם השלמת הכשרה זו.

בהקשר זה, מצביעים הממצאים על שינוי מהותי שחל במהלך העשור האחרון בתפיסה החינוכית המתייחסת לאופיים של מסלולי החניכות. השינוי בא לידי ביטוי בעיקר בהגדלת מספר ימי הלימודים והשוואתם למספר ימי העבודה. זאת במטרה ליצור מכנה משותף בין מסגרות אלה למסלולים המקצועיים הנהוגים במערכת החינוך הפורמלי של משרד החינוך. שבהם מתקיימת ההתנסות המעשית במעבדות בית הספר בלבד.

שינויים אלה, שחלו במהלך השנים במקצועות, בענפים ובמסלולי הלימוד, מעידים על גמישותה של המערכת והתאמתה לנעשה בשוק העבודה. אכן, המעבר מתעשייה עתירת כח אדם לתעשייה עתירת ידע, בא לידי ביטוי במערכת החניכות במספר היבטים: ראשית, שימת דגש במכוונות תעשייתית. זו באה לידי ביטוי בהבלטת מרכזיותו של מסלול ההכשרה התעשייתית המשלב מקצועות מסורתיים נדרשים כמו מכונאות רכב, חשמל ואלקטרוניקה עם מקצועות חדשים הנמצאים בחזית הקידמה הטכנולוגית (כמו: אוטוטרניקה, בדק כלי טייס ועוד).

בנוסף לכך מבליטים הממצאים מגמה של מעבר ממסלולי חניכות מסורתית המאופיינים בשימת דגש בעבודה מעשית למסלולי חניכות חדשים. אלה, שמים דגש רב יותר בהקניית השכלה בסיסית וטכנולוגית-תיאורטית. מגמה דומה מסתמנת גם בתהליכי המעבר מקבוצות עבודה לסדנאות לימודיות בצה"ל. גמישותה של המערכת ורגישותה באים, כאמור, לידי ביטוי גם בהתאמתה לפערים מגזריים בחברה הישראלית. במסגרת זו בולטת התפתחותו המואצת של מסלול תעשייה מיוחד לבני נוער מהמגזר הערבי.

התבוננות בממצאים מנקודת ראות מגדרית, העלתה כי במרבית המקצועות מועט מספרן של נשים ביחס לשיעורי הגברים. זאת, על אף ניסיונות המערכת להגדיל את שיעורי ההשתתפות של נשים על ידי הכנסת מקצועות הנתפסים כבעלי מכוונות פחות גברית לתכנית הלימודים. נשים שנכנסו למערכת אכן פנו לסוג כזה של מקצועות כך, למשל, לומדות 66% מהנשים בענף המנהל. ניתוח לפי מקצועות מלמד כי רק במקצוע עיצוב השיער ישנם שיעורי השתתפות מאוזנים לגברים ולנשים. על מנת להרחיב את היקף השתתפותן של בנות נוער במסלולי הלימוד, יש צורך להעריך את תחומי העניין בשילוב עם צרכי המערכת הצבאית או בהתבסס על הניסיון הבינלאומי המשלב בנות נוער בלימודי סיעוד ואחיות לדוגמא. כמו כן, במסגרת הרגישות לרבדים שונים בחברה הישראלית. במקביל, ניתן לשקול הקמת מסלול לבנות נוער דתיות אשר יהווה פתרון עבור הנערות שאינן משתלבות במסגרות הפורמליות.

בחינה של שיעורי ההצלחה ברכישת תעודות הסמכה העלתה כי במהלך השנים 1994 עד 2002 נבחנו מעט פחות משליש מכלל הלומדים במסגרות הכשרה מקצועית, בבחינות מקצועיות פנימיות של תכנית ההכשרה בה למדו. מחציתם קיבלו תעודות גמר ומקצוע. כשליש מהלומדים בתקופה זו נבחנו, מידי שנה, במבחני בגרות של משרד החינוך. מרביתם קיבלו תעודות.

למרות דיווח על ביקוש גובר לפעילויות המערכת, מלמדים הממצאים על כך שבמהלך השנים האחרונות מסתמנת מגמה ברורה של צמצום במספר הלומדים, במסגרת תכניות ההכשרה המקצועית לבני נוער, ובשיעורם מכלל אוכלוסיית תלמידי התיכון. מגמה זו התרחשה בעקבות קיצוצי התקציב של מערכת ההכשרות המקצועיות לנוער. בהקשר זה מעניינים הממצאים המסתמנים על רקע השוואה בינלאומית: ניתוח השוואתי מלמד כי בישראל, היקף החניכות קטן מהמקובל בארצות המתועשות. בארץ קיים פתרון הכשרה מקצועית, בממוצע, רק ל- 5% מבני הנוער. זאת לעומת 40% בממוצע במדינות מערביות.

על רקע ממצאים אלה, מסתמן צורך בבחינה מקיפה שתאמוד את מידת השתלבותם של בני הנוער במקומות עבודה שבהם נדרש הידע המקצועי שנרכש במסגרת לימודי ההכשרה. זאת במסגרת הערכה מקיפה של מידת האפקטיביות של לימודי המקצוע ותרומתם הכוללת בהיבטים חברתיים כלכליים ותעסוקתיים.

רשימת מקורות

אלחאגי, מ. (1996). חינוך בקרב הערבים בישראל: שליטה ושינוי חברתי. ירושלים: הוצאת מאגנס, עמ' 62-82.

דלומי, ר., כהן, מ., דיני עבודה, הוצאת מחשבות אוניברסיטת ת"א, 2002.

כהנא, ר., סטאר, ל., תהליכי סוציאליזציה מקצועית בישראל, הוצאת מגנס, 1976.

נתונים סטטיסטיים על הלומדים במערכת החניכות- מתוך המערכת הממוחשבת של האגף להכשרה מקצועית.

פרידמן, י., חשיבותה של מערכת החניכות ובתי הספר התעשייתיים, הוצאת היחידה לפיתוח פדגוגי טכנולוגי, ת"א, יולי 2003.

קרוגר, י., חוקי החניכות ועבודת הנוער, הוצאת האגף להכשרה ולפיתוח כח אדם.

קרוגר, י., מערכת החניכות, עבודה ובטוח לאומי, 2002.

שביט י., הסללה והתרחבות שיעורי הלמידה של ערבים ויהודים בישראל, בתוך: יוגב א., (עורך), התפשטות ההשכלה בישראל, סדרת חינוך וחברה, הוצאת מסדה ואוניברסיטת ת"א, 1992 עמ' 69-

80

CEDEFOP - Training for a changing - a report on current vocational education and training research in Europe, 1998.

E.T.V - European Training Village, country reports, 2000

OECD employment outlook, 1998

נספח 1 – חוק עבודת הנוער - הרחבה

1. פירוט מרכזי חוק עבודת הנוער, תשי"ג, 1953, תשל"ג - 1973.

החוק נועד להסדיר את כל הכרוך בעבודת נערים וחניכים. על פי החוק, קיימים מקומות עבודה האסורים על הנערים וכן אסורים סוגים מסוימים של עבודות העלולות לפגוע בבריאותם, בשלומם או בהתפתחותם הגופנית. נער עובד חייב לעבור בדיקות רפואיות אחת לשנה, לצורך התאמתו לסוג ולאופי מקום העבודה. נער עובד זכאי להדרכה בבחירת מקצוע לעתיד.

חובות הנער - על הנער להסדיר פנקס עבודה המונפק ע"י שירות התעסוקה, אישור רפואי המעיד על מצבו הבריאותי, נער עובד (בגילאי 15 עד 18) שחוק החניכות אינו חל עליו, חייב בלימודים לצורך הכשרה מקצועית.

החוק מבחין בין "ילד" - מי שטרם מלאו לו 16 שנה, "צעיר" - בגילאי 16 עד 18 ו"נער" שפירושו צעיר או ילד. החוק מאפשר העסקת נערים בתקופה של חופשת לימודים מגיל 14 ואילך. מי שמלאו לו 18 שנה, והוא עובד עד לגיוסו לצה"ל, נחשב לבוגר. במשך שנת הלימודים מותרת העסקת נערים רק מגיל 15 ואילך.

במהלך השנים הוכנסו בחוק מספר תוספות ותיקונים :

תיקון תשנ"ח:

אישור רפואי להעסקת נער - לפי חוק עבודת הנוער אין להעסיק נער אלא אם נבדק על ידי רופא המשפחה וזה אישר את העסקתו. בעבודות מסוימות, יש צורך לקבל גם אישור רופא תעסוקתי בטרם העסקת הנער.

פנקס עבודה - כל נער חייב בפנקס עבודה שהוצא בלשכת התעסוקה. הוצאתו אינה כרוכה בתשלום, פנקס העבודה חייב להימצא במקום עבודת הנער.

שעות עבודה ומנוחה - נער לא יועסק יותר משמונה שעות ביום וארבעים שעות בשבוע. במקום עבודה שבו יום העבודה הרגיל הוא יותר מ-8 שעות ניתן לעבוד 9 שעות ביום נער שמלאו לו 16 שנה, אך, לא יותר מ-40 שעות בשבוע.

הפסקות - לאחר שש שעות עבודה, שעה אחת הפסקה לפחות ולא יותר משלש שעות. ביום שלפני חג או שבת הפסקה בת חצי שעה לפחות.

מנוחה שבועית- אין להעסיק נערים ביום המנוחה השבועי גם במקומות בהם ישנו היתר לעבודה בשבת. המנוחה תהיה בת 36 שעות לפחות: לגבי נער יהודי ביום השבת, לגבי נער שאינו יהודי - יום השבת או היום הראשון או יום השישי בשבוע, הכול לפי המקובל עליו כיום המנוחה השבועית שלו.

עבודות אסורות ומוגבלות- נער לא יועבד במקום, ששר העבודה קבע כי עלול לסכן את התפתחותו הגופנית, הנפשית, החינוכית, בשל טיב העיסוק או מיקומו או בשל כל סיבה אחרת. שר העבודה רשאי להגביל בתקנות ילד או צעיר בעבודות שיש בהן סיכון- דוגמאות: עבודה בבתי חולים ובמרפאות לחולי נפש, עבודה במחלקות בבתי חולים בהם קיימת הדבקות במחלות זיהומיות, עבודה עם מכשירים פולטי קרינת לייזר, עבודה עם חומרים מסוכנים. חובת הורים- על הורי הילד חלה חובה לפקח ולעשות כל שניתן למניעת העסקת הנער בניגוד להוראות.

תיקון תשנ"ה:

עבודת לילה- אין להעסיק נער מתחת לגיל 16 או צעיר מעל גיל 16 שחוק חינוך חובה חל עליו (טרם סיים כתי"י) בלילה, בשעות שבין 20.00 לבין 08.00, ואין להעסיק צעיר בגילאים 16 - 18 בלילה בפרק הזמן שבין השעות 22.00 לבין 06.00 במידה שיש צורך בהעסקת נוער בשעות שמעבר לשעות הנ"ל, ניתן לפנות לאגף לפיקוח על העבודה, בבקשה לקבלת היתר העסקה לשעות מאוחרות.

תיקון תשס"א:

ראש רשות ציבורית- על פי תיקון חוק זה, יש למנות אחראי בכל מקום עבודה המעסיק נערים תפקיד ראש הרשות הציבורית לוודא כי העסקת הנער מתבצעת בהתאם להוראות החוק.

2. הגדרות מרכזיות בחוק החניכות- פירוט

"חניך"- פירושו- נער (שטרם הגיע לגיל 18) העובד על מנת לרכוש מקצוע על-ידי עבודה מעשית מודרכת וע"י לימוד בשעורי מקצוע מאושרים על פי חוק החניכות, לרבות בבית ספר תעשייתי שעל יד המפעל שבו הוא עובד, שאושר לעניין זה כדין.

"תקופת החניכות"- ניתן להשתלב בתכנית החניכות החל מכיתה ט'. הלימודים המקצועיים נלמדים החל מכיתה י" בהתאם למקצוע הנבחר, ועד הגיוס לצבא, אלא אם נדחה גיוסו של הנער בשל לימודיו.

יחסי עובד מעביד - החוק מרחיב את מושג יחסי עובד מעביד ורואה אותם כקיימים גם אם הנער עובד אצל הוריו לצורך עסקים או משלח ידם, וכן בכל מפעל שהוא, אף אם העבודה אינה לשם עסק או רווח, כגון מקום שהוכרז כמרכז להכשרה מקצועית לנערים המיועד להקנות מקצוע אגב עבודה מעשית, ושאיננו בית ספר מקצועי.

העסקה - נער לא יועסק במקצוע אלא כחניך. יוצא מכלל זה נער, שקיבל תעודת מקצוע או תעודת גמר באותו מקצוע בבית הספר מקצועי.

הודעה לממונה - מעביד יודיע לממונה על החניכות על כל חניך שהתחיל לעבוד אצלו תוך 15 יום מיום התחלת העבודה וכן ינהל "פנקס חניכים" ובו רישום פרטים הנוגעים לעניין.

חובות המעביד - המעביד חייב להעסיק חניך עד תום תקופת החניכות. כמו כן עליו להבטיח לחניך הדרכה מתאימה ושיטת עבודה שיש בה כדי להקנות את המקצוע תוך תקופת החניכות שנקבעה לו. חל איסור על המעביד להעסיק חניך בעבודה שאינה קשורה למטרת החניכות.

שכר עבודה לחניך - המעביד חייב לשלם שכר עבודה שלא יהיה פחות משכר המינימום שקבעה לאותו מקצוע ועדת השכר לחניכים. כמו כן חייב המעביד לשחרר את החניך מהעבודה, ללא ניכוי משכרו, כדי לאפשר לו לבקר בשעורי מקצוע מאושרים.

חובות החניך - החניך חייב לעבוד אצל מעבידו עד תום תקופת החניכות תוך שקידה על העבודה כדי לרכוש את המקצוע במשך התקופה שנקבעה לאותו מקצוע ולעמוד בבחינת הנאותות, על החניך לבקר באופן סדיר בשעורי המקצוע שנקבעו לאותו מקצוע במידה והוא חייב בהם ולא קיבל פטור מלא או חלקי, על החניך להישמע להוראות מעבידו ולהוראות האדם שבפיקוחו ובהדרכתו הוא עובד, בכל הנוגע לעבודה ולסדריה.

הפסקת החניכות - החניכות תופסק לתקופת השרות הסדיר אם לא נדחתה צאתו של החניך לשירות בצה"ל. החוק מונה מקרים ודרכים בהם יכול אחד מהצדדים (חניך או מעסיק) לנתק את הקשר: הותר הקשר בין המעסיק והחניך, או שהופסקה החניכות, או שסיים החניך את תקופת החניכות - ימסור המעסיק הודעה על כך בכתב לממונה על החניכות.

נספח 2 - לוחות נוספים

לוח נ.1.2: התפלגות תלמידים באחוזים, 1994-2003 לפי תכונות דמוגרפיות נבחרות (N בסוגריים):

מזה עולים	מזה נשים	סה"כ תלמידים	שנה
4.4 (562)	19.6 (2481)	100 (12,608)	2003
6.1 (795)	19.3 (2492)	100 (12,872)	2002
6.6 (885)	19.7 (2638)	100 (13,352)	2001
6.3 (842)	18.1 (2393)	100 (13,218)	2000
5.8 (854)	20.2 (2970)	100 (14,652)	1999
5.9 (975)	20.2 (3298)	100 (16,324)	1998
7.5 (1199)	20.3 (3223)	100 (15,872)	1997
5.0 (662)	20.5 (2706)	100 (13,174)	1996
5.7 (705)	19.5 (2517)	100 (12,902)	1995
5.4 (498)	16.4 (1493)	100 (9,068)	1994
5.4 (7,977)	17.8 (26,211)	100 (134,042)	סה"כ תלמידים בעשור
5.4 (798)	17.8 (2621)	100 (14,665)	ממוצע תלמידים שנתי

לוח נ.2.2: מספר תלמידים לפי מחוזות מגורים בשנים 1999-2003

שנים	מחוז	מס' תלמידים	נשים	עולים
2003	מחוז ת"א	5269	(966) 18.3%	(338) 6.4%
	מחוז חיפה	4559	(893) 19.5%	(79) 1.7%
	מחוז ירושלים	1620	(478) 29.5%	(114) 7.0%
	מחוז ב"ש	1160	(144) 12.4%	(31) 2.6%
2002	מחוז ת"א	5209	(927) 17.7%	(467) 8.9%
	מחוז חיפה	4678	(888) 18.9%	(118) 2.5%
	מחוז ירושלים	1693	(499) 29.4%	(120) 7%
	מחוז ב"ש	1292	(178) 13.7%	(90) 6.9%
2001	מחוז ת"א	5597	(1044) 18.6%	(510) 9.1%
	מחוז חיפה	4636	(846) 18.2%	(130) 2.8%
	מחוז ירושלים	1873	(567) 30.2%	(153) 8.1%
	מחוז ב"ש	1246	(181) 14.5%	(93) 7.4%
2000	מחוז ת"א	5629	(990) 17.5%	(478) 8.4%
	מחוז חיפה	4460	(696) 15.6%	(136) 3%
	מחוז ירושלים	1865	(553) 29.6%	(167) 8.9%
	מחוז ב"ש	1255	(154) 12.2%	(61) 4.8%
1999	מחוז ת"א	6075	(1153) 18.9%	(467) 7.6%
	מחוז חיפה	4443	(776) 17.4%	(143) 3.2%
	מחוז ירושלים	2364	(811) 34.3%	(166) 7%
	מחוז ב"ש	1264	(172) 13.6%	(50) 3.9%
סה"כ במחוז 1999-2003	מחוז ת"א	27,779	(5080) 18.2%	(2260) 8.1%
	מחוז חיפה	22,776	(4099) 17.9%	(606) 2.6%
	מחוז ירושלים	9,415	(2,908) 30.8%	(720) 7.6%
	מחוז ב"ש	6,217	(829) 13.3%	(325) 5.2%
סה"כ לומדים בשנים 1999-2003		66,187	12,916	3911
ממוצע לשנה		13,237	2584	782
ממוצע שנתי למחוז	מחוז ת"א	5556	1016	452
	מחוז חיפה	4555	820	121
	מחוז ירושלים	1883	582	144
	מחוז ב"ש	1243	166	65
אחוז מסה"כ הלומדים בשנים 1999-2003	מחוז ת"א	42%	39%	58%
	מחוז חיפה	34%	32%	15%
	מחוז ירושלים	14%	23%	19%
	מחוז ב"ש	10%	6%	8%

